

NUEVOS EXTRACTOS

DE LA REAL SOCIEDAD BASCONGADA
DE LOS AMIGOS DEL PAÍS
EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA

Sarrera-ekitaldian emandako hitzaldiak
Adiskide Numerarioa
KORO SEGUROLA AZKONOBETA

Suplemento 27-G del Boletín de la RSBAP

INTSAUSTI JAUREGIA - AZKOITIA

2023-06-24

**LETRA EDERRAK ETA EUSKARA
EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN
EGITASMOETAN**

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea
Adiskide Numerarioa
Sarrera Ikasgaia

KORO SEGUROLA AZKONBIETA

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen Adiskide Numerarioa
Egan literatura aldizkariaren zuzendaria

INTSAUSTI JAUREGIA - AZKOITIA
2023-06-24

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko Gipuzkoako presidentea, Luis Elizegi jauna; Juan Bautista Mendizabal jauna, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko zuzendari ohia; Iñaki Azkune, Elkarteko Adiskide Numerarioa; Asun Urzainki, Adiskideen Elkarteko Gipuzkoako presidenteordea, eta nire gaurko amabitxia; gaur aitabitxi berezi bezain bihotzekoa, Fernando Txueka, Adiskide Numerarioa eta nire senarra; gure bi semeak, Joanes eta Beñat; familiakoak, elkartekideak, *Egan* aldizkariko kideak, lan-kide eta lagunak, egun on guztioi eta eskerririk asko, bihotzez, San Joan egun berezi honetan etorri zaretelako.

*Aurrean dudan aita
omentzearekin batera,
gaurkoa zuretzat, AMA*

Letra Ederrak eta euskara Euskalerrriaren Adiskideen egitasmoetan

Sarrera

Egun berezia hautatu dut sarrera-ikasgai honetarako, bai, San Joan eguna, udako solstizioa; “ona barnera, gaiztoa kanpora” bota dugu, eta usadioei jarraikiz, goizeko ihintzetan oinak bus-tirik eta etxeko atarian lizarra jarrita heldu gara ekitaldi honetara, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko egoitza nagusi honetara.

Gaurko egunez egiten ziren Adiskideen Elkarteko urteko Batzar Nagusiak ere, eta egun garrantzitsua izan da beti erakunde-
dean. Eguna ez ezik, lekua ere apartekoa aukeratu dut nik zenbait arrazoiengatik, baina batik bat edo besteak beste nire bizitza akademiko-profesionala bailara honekin lotua delako: Euskaltzaindiak *Euskararen Herri Hizkeren Atlas*a (EHHA) egitasmorako ikertzaile gisa hautatu ninduenetik lotu nintzaion Izarraizko magalari, baserri eta bertako bizilagunen hizkerari; bailara honetan hasi bainintzen ni euskararen hizkerak biltzeko inkestak egiten, eta gogoan ditut une honetan Azkoitiko leku-
koa, Bentura Izagirre Olaizola, eta baita Azpeitikoa ere, Jabier Gorrotxategi Etxaniz. Bestalde, doktore-tesia eta beste zenbait ikerketa egiteko, Loiola izan dut ikergune, Loiolako jesuiten artxiboa jakin-iturri; eta, bestetik, leku honetan Zalduntxoek egiten zituzten solasaldi-akademiko haietatik sortu zelako Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea, bertako kide izendatu nindutelarik duela bederatzi urte, Juan Bautista Mendizabal azkoi-tiarra, hain zuzen, Adiskideen Elkarteko Gipuzkoako Saileko zuzendari zela, baina horrezaz gainera edo horrekin batera,

Adiskideen Elkarateak XX. mendearen erdian abiarazitako *Egan* egitasmoaren ardura daramadalako, aurtan, hain zuzen, 75 urte betetzen dituen aldizkariarena.

1764an jaio zen Euskalerrriaren Adiskideen Elkaratearen sorrerako arrazoietakoa bat ere kultur lana izan zen, eta etengabeko kezka XVIII. mendeko jarduera handienaren garaian. Mitxelena-ren hitzetan, “es acaso el hecho más trascendental de la historia vasca en el orden cultural. [...] Lo que importa sobre todo lo señaló ya el mismo Urquijo: «Examínese... la labor de la discutida Sociedad Económica Bascongada con anteojos ortodoxos o con gafas librepensadoras, nunca podrá negarse al conde de Peñaflo-rida y a sus amigos el mérito de haber sido los promotores de la cultura en nuestro país»” (Mitxelena, 2011 [1960b], 153. or.).

Adiskideen Elkaratea hasieratik agertu zen euskara lantzea- ren alde, eta euskarazko testugintza sustatu zuen, lehen estatu- tuetan erakusten duen bezala: “IX. [...]. Bazkideen artean, batzuk matematiketan arituko dira, beste batzuk euskara lantzen, edo euskaraz idatzitako testu bitxienak biltzen eta aukeratzen, bai prosaz, bai bertsoz, eta poesia hobetzen [...]” (*Estatutos*, 1765, 7-8. or. [Itzulpena gurea]). Balio historiko nabaria zuen honek, eta Joseba Intxaustik dioenez, “agian lehenengo aldiz gertatu zen euskararen aldeko asmo egituratu bat Hegoaldeko Elkarate zibil batean honela erabaki eta onartzea” (2014 [1998], I, 45. or.).

Akademiarik ez zen, baina horietatik hurbilen egon zitekeen erakundea zen (Areta, 1976, 365. or.; Bijueska, 2010, 882-883. or.). XVIII. mendearen lehen erdian, halere, hemendik hurbil, Loio- latik, “Larramendiren eskolatik” aritu ziren literaturaren eta hezkuntzaren inguruko egitasmoa bultzatzen, Larramendiren gidaritzapean. Larramendi heldu zen Akademiek bideratzen zi- tuzten kezka batzuei erantzuna ematera, gramatika eta hiztegia osatzera, baita idatzizko euskara eredu bat sortzera ere, zenbait testu lekuko. Ilustratuengan izan zuen eraginaz, honela zioen Mitxelena (2011 [1960b], 150. or.): “En Vasconia fue en cierto

modo precursor de la «ilustración» de los Amigos del País y de su Real Seminario de Vergara”.

Garai horretan Joanes Etxeberri Sarakoa, sendagile eta letra gizona ere Azkoitian zegoen, eta berehala sortu zen Adiskideen Elkarte. Eta hasierako hitzetara itzuliz, ohartarazi behar da hori dena bailara berean, bailara honetan gertatzen ari zela, Hegoaldeko euskal literaturaren eta euskalgintzaren gune historikoa izan zela XVIII. mendean. Mende horretan ez ezik, XX. mendearen lehen hamarkadetan ere gune garrantzitsua izango da: batetik, Loiolatik etorriko delako *Euzko-Gogoa* aldizkariaren haria, Lagundiak Orixe eta Lauaxeta ez ezik, Jokin Zaitegi eta Andima Ibiñagabeitia jesuita gazteak ere hezten lagundu zuen, nahiz eta atzerrian idazten hasi (Intxausti, 2009; 2014 [1979-1980], 269-270. or.); bestetik, Adiskideen Elkarre honetatik sortu zelako *Egan* literatura egitasmoa.

I. Adiskideen Elkartearen euskal egitasmoak eta Letra Ederrak batzordea

Adiskideek akademia literario batenak baino egitasmo zabalagoak eta sakonagoak zituzten: “Euskal Herriak Letra Ederreko duen joera eta zaletasuna lantzeaz gain, Zientziak eta Arte Ederrak” besarkatzen zituen estatutuetakoko lehen artikulua (*Estatutos*, 1765, 1. or. [Itzulpena gurea]). Egitasmo horietaz arduratzeko eta aurrera eramateko sortu ziren lau batzorde: Nekazaritza eta Ekonomia, Zientzia eta Arte Ederrak, Industria eta Merkataritza, eta, laugarren batzordea, Historia eta Letra Ederrak (*Estatutos y Reglamento*, 1985, 8. or.).

Letra Ederrek Adiskideen Elkartearen sorreran garrantzi handia izan zuten, Areta autoreak nabarmendu zuen bezala: “A los ojos de quienes veían las primeras manifestaciones de la Sociedad, esta se presentaba como un Cuerpo eminentemente literario” (1976, 16. or.), “[...] el Conde de Peñaflores [...] subraya el interés de las Bellas Letras, de las Bellas Artes y de las lenguas”

(1976, 172. or.), “[...] la primera sesión celebrada [en 1765] cono-
cio una actividad digna de una Academia ya veterana: lectura de
obras de teatro, critica teatral [...] (1976, 365. or.).

Elkarteak Letra Ederretan aritzen ziren eta modu berezian nabarmentzen ziren kideak goratu nahi izan zituen, eta, horrela, Adiskideen kategorietan, numerarioak, ohorezkoak, irakasleak eta abarren artean, egokitzat jo zuen “bazkide literatoa edo idazlea” kategoria ezartzea (*Estatutos y Reglamento*, 1985, 5-7. or.; 53-54. or.: “[...] La de Literatos solo se podrá dar á sugetos conocidos en la república literaria por su sabiduría, que hayan hecho constar á la Sociedad por alguna obra original impresa ó manuscrita que la hayan presentado”).

Letra Ederrak batzordea hezkuntza egitasmoaz ere arduratu zen, hala nola Bergarako Mintegiaz, irakas-egitarauan euskara eta literatura sartuz, eta hizkuntza gaiak ere jorratu zituzten: horien artean dira, euskal hiztegi bat egitea (§II) eta gaztelaniazko gramatika eta ortografia aztertzea (*Estatutos y Reglamento*, 1985, 40-42. or. [*Reglamento*, 7-8. or.]). Ez naiz orain azken egitasmo horietaz jardungo, hau da, gramatika horren eta haren irakaskuntzaren inguruan Adiskideek zituzten ideiez, baina Muni-
bek berak zenbait gogoeta azaldu zituen, eta besteak beste, gramatika “zuzen hitz egiteko eta idazteko artea” dela adierazi zuen. Honetan guztian aipagarria da batzordekide horiek ez dutela zalantzarik agertzen obra akademikoetara jotzeko¹, eta, horrela, Espainiako Akademiaren irizpenera jartzen dira Letra Ederren batzordeak prestatu zituen gramatika eta ortografia laburpenak (García Folgado, 2008, 158-159. or.). Adiskide batzuek eskoletan gaztelaniazko gramatika erakustearen aurkako jarre-
ra erakutsi zuten, eta eztabaida garratza piztu zen horren ingu-

[1] Une horretan, 1771n, Espainiako Errege Akademiak gramatikaren lehen edizioa argitaratu berri zuen eta ortografiaren hirugarrena ateratzeko bi-
dean (García Folgado, 2008, 159. or.).

ruan; ezaguna da *el Amigo Alabés* ezizenarekin elkartera heldu zen idatzia (1772) eta horrek sortu zuen sumina², baita Garitano Oxirondoko erretorearen gutunak ere (1775) (*Extractos*, 1772, 97-101. or.; Intxausti, 2014 [2007], 161. or.; Larrañaga, 1991, 76-81. or.; Oyharçabal, 2001, §112; Recarte, 1990, 83-84. or.).

“Letra Ederrak”, orduko estatutuetan gaztelaniaz “Bellas Letras” gisa jaso, frantsesetik zetorren sintagma zen, eta garai hartan, hitz gutxitan esanda, batetik, literaturaren sinonimoa zen, “jakintzaren osotasuna” bezala ulertuta, eta, bestetik, humanitateekin identifikatzen ziren. Gunia ikertzaileak dioenaren arabera, “literatura” termino generikoa “elokuentzia” eta “poesia” diziplinen ordezko gisa erabiltzea, XX. mendeko 30eko hamarkadan nagusitu zen (Gunia, 2008, 205, 257, 262. or.). “Letra Ederrak” sintagmaren lehen agerraldia euskarazko testuetan, berriz, Kardaberazengan ematen da, bere 1761eko *Euskararen berri onak* lanean (birritan darabil), eta agerraldi bakarrak dira *Orotariko Euskal Hiztegia*n jasotzen denez.

Adiskide-ilustratuok hastapenetik eta arautegi zehatzagoe-tan ere aitortpen garbia egin zioten hizkuntzari. Hezkuntza egitarauan azaldutako asmo haiek, ordea, zenbait gorabehera tarteko, okertu egin ziren (Larrañaga, 1991; Madariaga, 2014).

Euskarazko ekoizpena ez zen handia izan, baina lehen garaian, XVIII. mendearen bigarren erditik XIX. mendearen hasiera arte, euskarazko Letra Ederretan ezagutzen dira hainbat

[2] “Al mismo tiempo han prevenido las Comisiones haber recibido una carta con fecha de 24. de Julio ultimo en Armiñón firmada *el Amigo Alabés*, y escrita en letra contrahecha, y un estilo que tiene más de sátira que de verdadera critica; y aunque por estas circunstancias debiera ser comprendida en la ley general que la Sociedad se ha impuesto de no contextar à esta especie de escritos, creen las Comisiones que acaso convendría el hacer excepción con esta carta en la parte que tiene relación con este asunto de Escuelas públicas, por quanto la erudicion y autoridades que vierte en impugnarlo pudieran preocupar à algunos, que no se hiciesen cargo de la equivocacion en que se funda” (*Extractos*, 1772, 97-98. or.).

bazkidek egindako proposamenak, euskal lanak eta euskara sustatzen ere egin zuten ahalegina: alde batetik, euskal hiztegi baten egitasmoa dugu, “Aizpitarteren hiztegia” izenez ezagutzen duguna, eta Elkarteko lehen zuzendariak, Xabier Munibe berak bultzatua (“Instrucción para la formación de un diccionario de la lengua bascongada”, *Extractos*, 1781, 89-105. or.; Barriola, 1986 [1985], 15. or.); bestetik, Elkartearen zaintzapeko ikasleen poesia eta elokuentzia ariketen emaitzak ditugu (*Extractos*, 1772, 110. or.); Bergarako Mintegian, Adiskideen Elkarteko goi-mailako bazkide jakin batzuen ondorengoek euskara erabiltzen zuten harengetan eta ikasleei agurtzeko jendaurreko ekitaldietan; Xabier Altzibarrek ere dioen moduan, ordura arte euskarak pulpitura baizik ez zuen beste inorako sarrerarik, eta zalduntxo hauen eskutik jendaurreko plazara ere, areago, goi-mailako kulturadunen plazarako ere sarbidea izan zuen (Altzibar, 1985, II: 1132. or.).

Horiez gain, Munibek, Peñafloida kondeak (1729-1785) sorturiko bi lan ezagunak daude: 1762ko gabon egunean Azkoitian kantatzeko *Gabon sariak* eta *El borracho burlado*, “Mozkorra parregarri” opera komikoa, Elkartearen 250. urteurrenerako Migel Anjel Elkoroberezibar Adiskideak oholza gainerako moldatua. Aipagarria da, bestalde, Cádizen zergalariorde zegoen Juan Eguino bazkide euskaltzale eta euskararen apologistaren ekarpena ere: 1775ean Elkartean “Discurso sobre la lengua bascongada” aurkeztu zuen, Larramendiren tradizio beretik, eta oihartzun nabaria lortu zuen (*Extractos*, 1775, 118-122. or: II. *Lengua bascongada. Discurso sobre la lengua bascongada*”³; Altzibar, 1985, 1124. or.; Oyharçabal, 2001, §98, §107, §118; Salaberri, 2015, 154. or.).

[3] “Don Juan de Eguino, Socio Benemérito y de Mérito, y Vicerrecaudador de la Sociedad en Cádiz, ha dirigido una obra manuscrita cuyo principal objeto es conservar a la lengua bascongada en la antigua posesión en que se halla, de haber sido única y universal en España, y de haber dado nombre general a toda esta península y sus provincias antes que entrasen en ella las diferentes naciones, que después la han dominado [...]” (*Extractos*, 1775, 118. or.).

XX. mendean, berriz, euskal egitasmorik aipagarriena *Egan* literatura aldizkaria da. Adiskideen Elkartearen historian eta eginbidean, bi aldi garrantzitsuenetan, XVIII. eta XX. mendeetan bultzatu ziren euskal hiztegia eta aldizkaria egitasmoak, eta bi euskal egitasmo horietaz bakarrik arituko naiz jarraian, Adiskideek Letra Ederrak euskaraz ere landu zituztela eta hala egiten jarraitzen dutela erakusteko, eta, era berean, elkartekideek Aizpitarteren euskal hiztegi ahantziaz hitz egiteko ere iradoki zidatelako.

II. Adiskideen Elkartearen XVIII. mendeko euskal hiztegiaren egitasmoa: Aizpitarteren hiztegia

Jose Ignacio Maria Aizpitararte Muguerza (Elgoibar 1750 - Gasteiz 1809)

Jatorrizko dokumentuetan eta beste zenbait lanetan, AIZPITARTE abizena ez ezik, AZPITARTE ere irakurri dugu, baita Adiskideen Elkarteko agirietan ere, eta Jose Maria izena bakarrik ageri da (“[...] acaba de recibir la Sociedad un memorial de Don Joseph Maria de Azpitararte [...]” *Extractos*, 1774, 83. or.). Patxi Altuna jesuitak eta euskaltzainak bataio-agiria bildu zuen, eta hor ageri denez, Jose Ignacio Maria Aizpitararte Muguerza zen. Elgoibarren jaio zen 1750ean eta Gasteizen hil 1809an (Altuna, 2002 [1985], 329-330. or.).

Ezer gutxi dakigu bere bizitzaz: hamasei urterekin Gasteiza joan zen Arteak eta Letrak ikastera. Gasteizen kokatuta, Elkarteko bazkide onartu zuten, “bazkide irakasle”, hain zuzen (*Catálogo del Fondo Prestamero*, 1996, 221. or.; *Catálogo del Fondo de la RSBAP*, 1997, 203. or.). Ortiz de Urbinak Arabako bazkideei buruz eskaintzen dituen datuen arabera, 1776an egin zuten bazkide (2019, 272. or.); hala ageri da Prestamero funtsaren katalogoan (1996, 194. or.) eta *Catálogo general de individuos...* bilduman ere (1985, 21. or.). Aurrerago ikusiko dugun bezala, Aizpitararte ordurako, 1776rako, hiztegiaren egitasmoan ari zen, 1774an eta 1775ean egindako lana Adiskideen Elkartean aurkeztua bai-

tzuen. Horren aitormen gisa jasotako izendapena izango zuen; izan ere, bazkide irakasle izendatzeko, ezaugarri hauek behar ziren: “Profesores son los que se distinguen por su aplicación ò habilidad sobresaliente en alguna de las profesiones que entran en el plan de la Sociedad, ò han hecho algún descubrimiento en beneficio de las artes, dandole à la misma pruebas de ésto” (*Extractos*, 1786, 119. or.).

Justo Garatek argitara eman zuen heriotza-agirian, D.ª Francis]ca Maguregui gasteiztarrarekin ezkondua zegoela ageri da (Garate & Ruiz de Arbulo, 1971, 255-259 or.).

Jose Maria Agirreren, Montehermoso markesaren etxean zerbitzari eta liburuzain lanetan aritu zen Gasteizen (Garate & Ruiz de Arbulo, 1971, 259, 261, 264. or.; Jovellanos, 1915 [1790-1801], 34-35. or.; Humboldt, 1932 [1799-1800], 65. or.). Aizpitarrek berak ere adierazten du hori Muniberi idatzitako gutunetan, behin baino gehiagotan eskatzen baitio berak egindako lanaren berri edo haren mesedetan, markesari idazteko. Montehermoso markesa Adiskideen Elkartearen sorreran parte hartu zuen (Bergara, 1765), Elkarteko bazkide numerarioa zen (Urkixo, 1926, 600-601. or.), Espainiako Errege Akademiako ohorezko akademi-koa, eta, antza denez, liburutegi bikaina zuen⁴. Peñafloida zendu ondorengo Adiskideen Elkarteko zuzendari ere izan zen (ik. *Catálogo general de individuos...*, 1985, 20, 81, 143, 251. or.).

Laburbilduz. J.I.M. Aizpitarre elgoibartarra, 1766an goi-mailako ikasketak egitera Gasteiza joan ondoren, han egin zituen bere bizitzako beste berrogeita hiru urteak (horregatik agian arabarra zela ere esan izan da). Ditugun datuen arabera, hogeita lau urterekin, 1774an hasi zen Adiskideen Elkarrekin bultzaturiko

[4] Hor ote zuen, besteak beste, Larramendiren hiztegia? Interesgarria litzateke markesaren liburutegi hartan ziren liburuen zerrenda jakitea, Aizpitarren formakuntzaren eta hiztegirako egin zuen lanaren berri zehatzagoak izango baikenituzke.

euskal hiztegien lanean, eta bi urte geroago, 1776an, Elkarteko “bazkide irakasle” izendatu zuten. Adiskideen Elkarteko funtsetan jasotzen diren dokumentuen argitan, Aizpitarte gutxienez hamabi urte aritu zen hiztegien lanean, 1774tik 1786 arte, eta lan hori guztia Gasteizko Montehermoso markesaren etxean zerbitzari eta liburuzain lanetan ziharduela egin zuen.

Hiztegiaren nondik norakoak

“Aizpitarteren hiztegia” izenez ezagutzen dugu, baina 60ko hamarkadan Koldo Mitxelena zehatzago definitu zuen: “Adiskideen Elkartearen euskal hiztegiaren egitasmoa eta Aizpitarteren obra” (Mitxelena, 2011 [1965]). Egitasmoaren zabaltasunagatik eta hartu ziren irizpideengatik dena baino hobeto ezagutzea merezi du. Orain, batik bat Adiskideen Elkarteko funtsetan gorde diren dokumentuetatik zenbait alderdi biltzen eta labur azaltzen saiatuko naiz: hiztegiaren zergatia edo nondik norakoak adierazi ondoren, hiztegiaren jarraibide nagusiak azalduko ditut, hots, egitasmoa bera, eta, azkenik, Aizpitarte hiztegitigileak egin zuen lana bilduko dut.

Jesuitak erbesteratu ondoren, Campomanes ministroa izan zen 1773an Adiskideen Elkarteko zuzendari Muniberi hiztegia egiteko ideia iradoki ziona, aholkuak edo argibideak ere eskainiz zortzi puntutan zehaztuta, eta Espainiako Errege Akademiak egindakoa eredutzat hartuz (Campomanesek 1773ko uztailaren 19an idatzitako eskutitza: ik. Knörr, 1981, 83-89. or.).

El Ilustrismo Señor Don Pedro Rodríguez Campomanes, [...] ha comunicado à esta la idea de formar un Diccionario del Bascuence en castellano [...] (*Extractos*, 1773, II. *Diccionario Bascongado*, 106-108. or.). Un ilustre y sabio Magistrado [...] sugirió [1773an] á la Sociedad la idea de formar un diccionario de la Lengua Bascongada [...]. No era fácil practicar esta basta idea, sin formar primero un plan en que descubriéndose claramente la extensión del proyecto, se dispusiese el método y forma en que se habia de practicar [...] (*Extractos*, 1774, 82-83. or.).

Adiskideen Elkarreak hiztegia egitea bultzatu zuen, eta Letra Ederren batzordeko kideek egitasmo zabal eta zehatza aurkeztu zuten; badirudi hori hartu zela oinarritzat 1781eko *Extractos*etan argitaratu zen behin betiko egitasmorako: “Instrucción para la formación de un diccionario de la lengua bascongada” (*Extractos*, 1781, 89-105. or.). Azpimarratu behar da Aizpitarte berak parte hartu zuela egitasmo horretako behin betiko idazketan, hau da, lehen egitasmo hartatik argitaratu zenera ageri diren aldaketak bereak dira, zenbait azpiatal osoak aldatuz edo erantsiz (“Apuntamientos para las notas o adiciones insinuadas por Don José María de Azpitarte para la Instrucción del Diccionario bascongado”. In Knörr, 1981, 108-110. or.). Egitasmo horren idazketarako, Letra Ederren batzordeak Espainiako Errege Akademiak hiztegia zuzentzeko eta handitzeko prestatuak zituen arauak ere esku artean izan zituen; zehaztasuna aurkitzen zuten, bada, lehenago Larramendik egin bezala.

Larramendiren hiztegia 1745ean argitaratuta, Campomanesek, bere babespekoa legitimatzeko asmoz, Larramendirena kritikatu eta auzitan jarri zuen; gainera, *de corto uso* izan zela zioen: “así porque empieza con las palabras españolas, y sólo puede servir a los que desean aprender el bascuence, que son pocos; como porque introdujo muchas etimologías forzadas y violentas, guiado por el mero sonido, teniendo otras raíces más ciertas” (Campomanesek idatzitako eskutitza: ik. Knörr, 1981, 87. or.). Epai hori, ordea, ez zela zuzena historiak erakutsi digu, eta, besteak beste, Munibe berak erabili zuen bere lanetan (Arejita, 1999, 118. or.; Bijueska, 2010, 898. or.).

Erabilgarritasuna hartzen zen irizpidetzat, eta hiztegien helburua hizkuntza ezezagun bat ezagutzen zenaren bidez erakustea bazen, Larramendiren hiztegiak ez zuen helburu hori betetzen, hau da, erdara-euskara hiztegia ez zen xede hori betetzeko baliagarri; izan ere, gutxi ziren gaztelania zekitenak eta gutxi horiek ere apur bat baino ez zekiten. Beraz, euskara-erdara hiztegia egin behar zen (*Observación sobre los diccionarios modernos*. In Knörr, 1981, 118, 121. or.).

Jende ikasientzat, mediku, botikari, epaile, abokatu, eskribau eta abarrentzat, mota honetako hiztegia behar zen, euskaldunekin aritzeko edo euskara ulertu ahal izateko; bereziki medikuak aipatzen dira, asturiarrak eta Gaztelakoak zirelako.

Hurrengo arrazoa Larramendik berak ematen die, haren hiztegiak euskal hitz arrunt ugari falta baitzituen⁵ eta horiek bildu behar ziren hiztegia osatzeko; gainera, *bascongado* izenburua ez dagokio: “Esta lengua, [...], no ha logrado aún la satisfacción de presentar al público su diccionario; pues el que, intitulado *Trilingüe*, salió a la luz a mediados de este siglo, además de estar defectuosísimo por las innumerables voces usuales y corrientes del bascuence que le faltan, el título de *bascongado* propiamente no le compete” (*Utilidades de un diccionario bascongado*. In Knörr, 1981, 119. or.).

Larramendik berak esana zuen zergatia: “Mi primer pensamiento fue poner primero la voz bascongada y después la correspondiente castellana y latina; pues así se llamaría al parecer con más oportunidad Diccionario del Bascuence. Pero mude la idea atendiendo a la utilidad deste genero de obras” (1745, xliij. or.). Hiztegia erabiliko zutenek gaztelania bai baitzekiten, eta euskara ikasteko baliagarri zuten; gainera, gaztelaniaz hainbat liburu argitaratuta zeuden eta horiek euskaratu behar ziren. Argi dago bestelako helburua zuela Larramendik, eta Adiskideek, bestalde, ez zekitela Larramendi bere *Hiztegi Hirukoitza* alderantzikatzen ibili zenik, edo ez zuten haren berririk izan; izan ere, honela zioen Larramendik: “He observado este methodo [...] esperando, que otro curioso [...] podra sin mucha dificultad disponer el Diccionario, en que se pongan antes las voces del Bascuence, y

[5] Honela zioen *Hiztegi Hirukoitzaren* hitzaurrean: “Este es el medio unico que hay para descubrir las voces Bascongadas que faltan, y son muchisimas, así de este dialecto de Guipuzcoa como de el de Bizcaya, y de los demás en que no he podido hacer, ni repetir esta diligencia a mi satisfacción” (1745, liij. or.).

despues las del Romance” (1745, xliij. or.). Adiskideek dei horri erantzun nahi izan zioten, nonbait, baina ez zuten burutu, Larramendik euskara-gaztelania hiztegi hori amaitu ez zuen bezala (Altuna, 1967, 141-142. or.).

Beste zenbait arrazoi biltzen dira, baina bideratu nahi zen euskal hiztegiaren helburu nagusia Espainiako historia ilustratzea zen, euskara “considerando a esta lengua como a *uno de los monumentos mas antiguos y estables de la nacion*, y consiguientemente *de los mas capaces de aclarar muchas obscuridades de la antigüedad* por medio de las investigaciones [...]. III. Siendo el bascuence una *lengua de tradicion* [...] en que no hay, o a lo menos no se conoce libro alguno escrito, que tenga antigüedad remota [...] se hace preciso multiplicar investigadores [...]” (*Extractos*, 1781, §I-1º, 89-90. or.). [Letra etzana gurea].

Euskal probintzientzat garrantzitsua eta onuragarria zen mota honetako obra bat egitea, eta, beraz, Adiskideek Herria zerbitzatu nahi dute bere hizkuntzaren hobekuntzan (*Utilidades de un diccionario bascongado*. In Knörr, 1981, 123. or.).

Larramendiren helburu nagusitik urruntzen dira Adiskideak. Hark euskara kultura-hizkuntza bihurtu nahi zuen, eta erdara-euskara hiztegia egin zuen erdaraz zetorren kulturaren itzulpena errazteko⁶ Adiskideek, berriz, euskaratik gaztelania erakutsi nahi zuten, herritarren gehiengoak ez zekiena, norbere hizkera —euskara— aberasteaz gainera; era berean, lagungarri izan zitekeen euskara ez zekitenentzat. Larramendik, ordea, erabilera urrikoa ikusten zuen, artean idatzi gutxi baitzen euskaraz:

“Es utilidad, pero corta por aora, y seria grande, quando huviese mucho escrito en nuestra Lengua, y en cada uno de sus dialectos” (1745, xLiiij. or.):

[6] Euskal Herritik kanpo ere antzeko arazoak ziren, eta mota horretako lan bat egin nahi zuenak Larramendik hartu zuen eredu bera hartzen zuen (Gómez & Lakarra, 1992, 284. or.).

“Es utilidad, pero corta por aora, y seria grande, quando huviese mucho escrito en nuestra Lengua, y en cada uno de sus dialectos” (1745, xliij. or.).

Hiztegia egiteko jarraibide nagusiak

Euskara-gaztelania hiztegia egiteko egitasmoaren edo jarraibideen arabera (“Instrucción para la formación de un diccionario de la lengua bascongada”), euskara osoa bildu behar zen, ahozkoa nahiz idatzizkoa: 1) alde batetik, euskalki guztietako hitzak jaso behar ziren, Bizkaian, Araban, Gipuzkoan, Nafarroan eta “Frantzian”, hor ere euskaraz hitz egiten zelako. Euskalkiak honela bereizten dira laburtzapenen zerrendan: “bizkaiera, Arabako euskara, gipuzkera, nafarrera, baztanera, behe-nafarrera eta lapurtera”. Horiek ez ezik, euskara orduan ezezaguna zen herrialdeetan gelditzen ziren aztarnak ere bildu behar ziren. 2) Bigarren iturria euskal literatura zen, euskal liburuak eta eskuizkribuak eskuratu behar ziren, baita ahozko literatura ere, kanta zahar eta esaera zaharren bildumak egin. Euskal liburuak urriak ziren, baina ahalik eta kopururik handiena biltzen saiatu behar zuten (*Extractos*, 1781, §I, 90-92. or.).

Asmo handiko bilketa lana egin nahi zen, bada, eta mugatik at ikertu nahi da, horretarako abantaila baitzuen Adiskideen Elkarteak, oihartzun zabala zuelako, baina hori asmo hutsean gelditu zela dirudi.

Nola egin bilketa lan hori eta nola antolatu? Talde lana zen, hau da, bazkideen artean ikertzaile talde bat osatuz eta lana taldeka banatuz bideratu nahi zen. Talde bat inkestak egiteaz arduratu behar zuen: inkestagileek euskaldun elebakarrengana jo eta *au cerda? oni nola deritza?* moduko galderak egin behar zituzten, eta haien elkarrizketak entzun (*Extractos*, 1781, §I, 91-92. or.). Inkesta-metodologia horrekin osatutako azpiatala Aizpitartek erantsi zuen behin betiko egitasmoan (ik. Knörr, 1981, 108. or.)⁷, baina horren egilea Larramendi zen, ez baitago za-

lantzarik Aizpitartek Larramendiren hiztegitik jaso zuela⁸; hale-re, egitasmoan ez dira haien izenik ageri (Mitzelena, 2011 [1965], 481-482. or.). Bigarren taldekoek aurrekoen lana jaso eta euskal hitzak alfabetikoki jarri behar zituzten. Azkenik, hirugarren taldeak material horrekin guztiarekin hiztegia osatu behar zuen. Talde bakoitzaren lana xeheki azaltzen da egitasmoan (*Extractos*, “Instrucción...”, 1781). Ondotik, halere, lanaren banaketan zenbait aldaketa egin ziren.

Ohargarria da nolako hedadura eman nahi zioten hiztegiari. Euskal hitz arruntak ez ezik, besteak beste, toponimoak, pertsona izenak eta horietatik eratorritako txikigarriak eta patronimi-koak ere bildu behar ziren. Etimologiaz ere arduratu ziren, baina zuhertasunez jokatzuz eta kritikarik zorrotzera erabiliz jaso behar ziren; era berean, euskal jatorrikoak ez diren hitzak zein hizkuntzatatik hartuak diren zehaztu behar zen. Iturria ere idatzi behar zen, egilearen edo euskal liburuaren aipamena.

Euskalki guztietako hitzek dute sarrera hiztegian, eta zein euskalkitakoa den zehaztuko da (*Extractos*, 1781, §II-III, 93-98. or.)⁹. Beraz, horretan, asmoz behintzat, gaintitzen zuen Larra-

-
- [7] “La primera porción de investigadores se dirigirá con particularidad a los bascongados puros, o que no saben otra lengua que la nativa, [...] En ellos harán preguntas en bascuence, indicando los objetos con el dedo y el gesto, *au cer da? oni nola deritza?* Y observarán con atención sus conversaciones [...]” (Aizpitarte 1781. “Apuntamientos para las notas o adiciones insinuadas por Don José María de Azpitarte para la Instrucción del Diccionario bascongado”: in Knörr, 1981, 108. or.).
- [8] Ikus Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* hitzaurrean: “Valíme de dos medios, el 1. Señalarles con el dedo, con el ademán, con el gesto los objetos, cuyas voces *Bascongadas* quería yo saber: *au cer da? oni nola deritza?* Y me respondían lo que yo quería saber, y lo apuntaba luego” (1745, Liii. or.).
- [9] “Por la admisión de las voces no se ha de reparar en que sean de este o del otro dialecto, pero deberá notar esta particularidad” (*Extractos*, 1781, 95. or.); “[...] en cada voz se ha de advertir el dialecto á que pertenece, según la significación y terminación en que se expresa” (*Extractos*, 1781, 98. or.).

mendiren hiztegia. Hauxe da irizpide nagusia: hiztegian euskal hitzak bakarrik sartuko dira, edo erabileragatik oro har onartuak, baina beharrik gabe sortutako hitz berriak kanpoan utziko dira (*Extractos*, 1781, §II, 95. or.)¹⁰.

Hurrenkerari dagokionez, hitzak alfabetoaren ordenaren arabera jarriko dira. Sarrera bakoitzean honako informazioa jasoko da: gramatika-kategoria, euskalkiaren laburtzapena(k), definizioa, etimologia, iturria edo autoritatea eta gaztelaniazko ordezkoko hitza, eta horiek ez dira errepikatuko hitz elkartuetan eta sinonimoetan; horretarako, Espainiako Akademiaren Hiztegia aipatzen da. Aditzak, aditzondoak, atsotitzak eta gainerako gramatika kategoriak nola azaldu behar duten ere zehazten da (*Extractos*, 1781, 102-105. or.).

Egitasmo zabala eta asmo handikoa zen, Larramendik baino haratago jo nahi zuten. Akesoloren esanetan, “hiztegia baiño areago zan: gramatika, Euskalherriko-thoki-abizendegia, euskal folklore-tegia, Euskalherriko hizkuntza-atlasa ere bai” (1989 [1954], 45-46. or.). Nolanahi ere, praktikan, badirudi gauzatzeko zailtasunak izan zirela, besteak beste, egitasmoan adierazten zen talde lanak ez zuelako nonbait emaitza oparorik eman, eta Aizpitarrek beregain hartu zuen edo hartu behar izan zuen horren ardura, ondoren ikusiko dugun moduan.

Aizpitarre hiztegitzearen lana (1774-1786)

Aizpitarrek Larramendiren hiztegia eta gramatika esku artean zituela nabarmendu dugu, baina egitasmoan esku hartu zuenerako eta egitasmoa bera argitaratu zenerako (1781erako), hiztegian lanean hasia zen, 1774an plegu batzuk aurkeztu baitzi-

[10] “Se ha de cuidar de no poner en el diccionario voz alguna que no sea o puramente bascongada, o admitida generalmente por el uso corriente, huyendo igualmente las inventadas sin necesidad (sea por propio capricho, o por antojo de algun autor) como de todo barbarismo” (*Extractos*, 1781, §II, 95. or.).

tuen, euskarazko hitzen alboan gaztelaniazkoak ipinita; horrela ageri da *Extracto* setan, eta horrekin batera adierazten da Larramendiren hiztegian ageri ez diren hitzak ere zerrendatu zituela. Badirudi, beraz, Elkarteari eskaini zitzaionean jada Larramendiren hiztegia alderantzikatzen ari zela, eta antza denez, osatzen, hori baitzen, besteak beste, Elkartearen helburua, hiztegia “osatzera” zetorren guztia ona zen.

A este fin [formar un diccionario de la Lengua Bascongada] acaba de recibir la Sociedad un memorial de Don Joseph Maria de Azpitarte [...], en que este zeloso patriota, verdaderamente amante de su lengua, ofrece generosamente á disposición de este Cuerpo una coleccion de términos bascongados, y sus correspondencias castellanas que llega ya á formar el volumen de 388 pliegos, y al mismo tiempo una lista alfabética de dicciones bascongadas, que no se hallan en el diccionario de Larramendi (*Extractos*, 1774, 83. or.).

Jesuitak erbesteratu ondoren, ez dakigu Loiolan gelditu ziren edo jesuitek han utzi behar izan zituzten euskal libururik erabili zuen, baina Patxi Altunak dioenez, Madriletik eta Adiskideen Elkartetik ere 1773tik eskari bat baino gehiago egin zitzaion Azpeitiko Bilkuari, orduan jesuiten Loiolako etxeaz arduratzen zenari, hiztegi berria egin nahi zela-eta haiek eskuratzeko asmoz (Altuna, 2002 [1985], 327-329. or.).

Aizpitartek lehen pleguak bidali zituenetik (1774tik) 1786 arte beste bost hitz-sorta aurkeztu zituen Elkartean, 1786ko Batzarretan aurkeztu zen Aizpitarteren “Noticia del estado presente del Diccionario bascongado” idatzian adierazten denez (in Knörr, 1981, 117. or.)¹¹. Idatzi horren arabera, Aizpitartek 1774an

[11] Izenburu osoa: *Noticia del estado presente del Diccionario bascongado, presentada por el socio Aizpitarte a la R. S. B. en sus Juntas Generales de 1786*. Ordu arte, 1786 arte, Aizpitartek aurkeztutako hitz-sortak bi multzotan banatzen dira idatzi horretan: 1781eko egitasmoa baino lehenagokoak eta horren ondorengoak. Prestamero funtsaren katalogoan, honela jasotzen da: *Noticia del estado del diccionario bascongado presentado por Aizpitarte a la R.S.B.a la Junta General de 1786*. Comisión IV (1996, 98. or.).

388 plegu aurkeztu zituen, goian adierazi bezala (*Extractos*, 1774, 83. or.), eta 1775ean beste 26 plegu: “Por Abril de 1775 presentó también, con otro memorial, 26 pliegos iguales a los antecedentes” (in Knörr, 1981, 117. or.); dirudienez, Pedro Jacinto de Álava-ren eskutik heldu ziren Elkartera¹²: “*Veinte y seis pliegos de voces bascongadas, entregados a la Sociedad por manos de D. Pedro Jacinto de Alava en 25 de Abril de 1775 con el memorial adjunto; [...]* según se me dice, aquel trabajo fue hecho por el administrador del señor Marqués de Montehermoso [Aizpitartek, alegia]” (Valentín Verastegui Iñigo Ortez [sic] de Velasco-ri zuzendutako eskutitza¹³. Eskutitzak ez du datarik. In Knörr, 1981, 125-126. or.).

Bi urte horietan (1774an eta 1775ean), bada, orotara 414 plegu aurkeztu zituen Aizpitartek. 1781ean argitaratu zen egitasmoan, plegu bakoitzean bi orrien aurrealdeetan bakarrik idaztea arautu zen, eta sarreren edo hitzen artean bi lerroko zuriunea uztea (*Extractos*, 1781, 92. or.). Horren arabera, orotara 828 orrialde ziren hiztegirako idatzita edo hitz zerrendez osatuta, baina ez dakigu Aizpitartek arau hori bete zuen.

[12] Pedro Jacinto de Alava Gasteizen jaio zen 1738an. Elkarteko bazkide numerarioa zen (1768) eta 1772-1780. urteen artean Gasteizen zegoen, bereziki Baskongadako inguruko gaietan; horregatik agian egin zuen bitartekari lana: “La familia Álava, afincada en Vitoria, fue una de las parentelas más destacadas de la sociedad alavesa del siglo XVIII. [...] Pedro Jacinto de Álava [1738 Vitoria, 1798 Toulouse]. [...] protagonizó una carrera militar a la que debió renunciar para regresar a Vitoria. [...] [en 1768] se encontraba situado dentro del selecto grupo de personajes que conformaban los 24 socios de Número de la recién estrenada Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País. [...] Inserto dentro de los responsables de la Bascongada, Pedro Jacinto fue uno de los personajes que recibió, en 1771, Licencia inquisitorial para la lectura del Diccionario Enciclopédico. Al año siguiente, en 1772, aparecía entre los Académicos correspondientes de la Real Academia de la Historia. [...] entre 1772 y 1780, Pedro Jacinto de Álava se encontraba en Vitoria especialmente dedicado a los asuntos relacionados con la Bascongada” (Chaparro Sainz, 2012, 180, 190-191. or.).

[13] Prestamero funtsaren katalogoan *Iñigo Ortes de Velasco*: “Carta de Valentín de Verástegui dirigida a Iñigo Ortes de Velasco [...]” (1996, 99. or.).

1775eko *Extracto*setan ez da Aizpitarteren lanaren berri zehatzik ematen, ez dira aipatu berri ditugun datuak eskaintzen, baina bai, jada hitz, esaldi eta atsotitz bildumak jasotzen hasi direla eta egitasmoaren kopiak euskara ondo ezagutzen dutenen edo adituen artean banatu direla (*Extractos*, 1775, 118. or.).

1782ko uztailaren 2an Aizpitarrek Gasteiztik Peñaflozidari idatzi zion gutunean (ik. Mitxelena, 2011 [1965], 493-496. or.), *Ar* letrez hasten diren euskal hitzen zerrenda bidali zion:

Tengo la satisfacción de haver obedecido al precepto de V. S. executando, según mis débiles fuerzas, la colección adjunta de voces bascongadas que comienzan en *Ar*, la que con igual complacencia mía paso a manos de V. S. [...]. Es cierto que algunas voces parecen exótica [*sic*] o de invención, pero como yo no he registrado todo el País bascongado, me he abstenido en proferir sin este requisito la sentencia, constándome por otra parte tenían la autoridad de Larramendi. Igualmente incluyo a V. S. el plan que prometí a V. S. particular para mí en la empresa del Diccionario. [...]. (Aizpitarre 1782. In Mitxelena, 2011 [1965], 493-494. or.).

Zerrenda horrek 1750 hitz biltzen zituen, 1786ko Batzarretan Aizpitarrek aurkeztu zuen “Noticia del estado presente del Diccionario bascongado” idatziaren arabera; gainera, idatzi horretan esaten denez, zerrenda edo bilduma hori 1786an Aizpitarrek berak zuen:

Por Julio de 1782 remitió al Señor Conde de Peñaflozida (que en paz descansa [1785ean hil baitzen]) una colección de voces bascongadas de la combinación *ar*, formada a instancia del citado Director; cuyos artículos ascendían al número de 1750. Y estas voces, que estaban puestas en riguroso orden alfabético, tenían también sus significados castellanos. Hoy tiene esta colección el mismo Aizpitarre (“Noticia del estado presente del Diccionario bascongado... 1786”. In Knörr, 1981, 117. or.).

Hitz zerrenda hori Humboldtek eskuratu zuena ote zen? Honela idatzi baitzuen XIX. mendearen hasierako bibliografia bilduman: “Contiene por orden alfabético todas las palabras

vascas que comienzan por *ar* y ofrece la sola ventaja de indicar todas las palabras derivadas y compuestas de cada voz y la de suministrar por este medio una ojeada mejor de la formación de las palabras vascas. Hay en esta obra solo algunas más voces primitivas que en Larramendi” (Humboldt, 1934 [1817], 110. or.). 1786an zerrenda hori Aizpitartek baldin bazuen, kopiaren bat eramán ote zuen Humboldték? (ik. 30. oin-oharra).

Zerrenda horrekin batera, hiztegia egiteko beretzat prestatu zuen plangintza ere aurkeztu zion Peñaflořidari, dirudienez lehendik agindua ziona, eta hor jada argi azaldu zuen Larramendiren hiztegia, haren autoritatea nabarmenduz, atzekoz aurrera jartzen ari zela eta horretan segitu nahi zuela amaitu arte: “[*Plan que propone Aizpitarte...*] [...] continuar la inversión del Diccionario de Larramendi hasta su conclusión. [...]” (Aizpitarte 1782. In Mitxelena, 2011 [1965], 495-496. or.). Ordura arte egindako lana zuzendu behar zuela ere adierazi zuen, baina komenigarriago ikusten zuen Larramendiren hiztegia utzi zuen lekutik alde-rantzikatzen jarraitzea. Plangintza horretan adierazi zituen gainerako asmoen artean, euskal liburu eta eskuizkribuak esku-ratzen joatea zen, baita koplak, bertsoak eta kantak biltzen ere, eta, horretarako, Nafarroara eta Iparraldera joateko nahia ere agertu zuen. Hiztegiaren hitzaurreaz ere pentsatu zuen, zer jaso eta nola antolatu, hiztegia osatzen zuen bitartean.

Eginbehar horietan, ordea, zailtasunak izan zituen, handik bi urtera, 1784an bidali zuen beste eskutitz batean adierazi zue-nez. Alde batetik, ez zelako obra handi horretarako lantalderik sortu, eta, beraz, hutsune hori bakarrik ordezkatu behar zue-lako:

Era menester para que la obra saliese con los defectos menos posibles hubiese una sociedad particular de suętos adornados de talentos, luces, aplicación y de conveniencias, destinada para esta grande obra. Mas no hay nada de esto, y así es preciso que yo solo supla este vacío (Aizpitarte 1784. In Mitxelena, 2011 [1965], 497. or.).

Bestetik, egoera ekonomiko estuan zegoelako, eta laguntza eskatu zion Elkarteari. Arabako Batzordea arduratu zen eskaera hori betetzen¹⁴, lanarekin jarrai zezan (Mitxelena, 2011 [1965], 497-498. or.).

Urte horretan, 1784an, Letra Ederren batzordearen bidez zenbait plegu aurkeztu zituen, eta, lana onartuta, jarraitzeko eskatu zitzaion, Aizpitarteren 1786ko “Noticia del estado presente del Diccionario bascongado” idatzian ageri denez. Hor ez da kopurua zehazten (“varias cédulas de voces bascongadas”), baina bai, 1781eko egitasmoko arauen arabera idatzita zeudela (ik. Knörr, 1981, 117. or.). Haatik, Adiskideen Elkarteak Aizpitarteren 1784ko gutunaren berri ematean, urtarriletik urrira arte mila sarreratik gora prestatu zituela adierazi zuen: “Este socio solo [berak bakarrik, alegia] ha puesto desde Enero acá más de *mil* artículos bascongados en cédulas para el diccionario, arreglados a la Instrucción de la Sociedad” (in Knörr, 1981, 111. or.)¹⁵.

Aizpitarteri lanean segitzeko eskatu zitzaion, nahiz eta bakarrik ari zela edo aritu behar izan zuela adierazi zuen, lantalderik sortu ez zelako. Ez dakigu Loiolako jesuitak erbestera ondoan, hango liburuak heldu ziren Aizpitarterengana, baina hiztegia behar zen zuzentasunarekin egiteko ez ezik, lehenbailehen amaitzeko ere egin ziren plangintzen edo proposamenen artean (ik. Knörr, 1981, 112-116. or.)¹⁶ euskal liburuak biltzea zegoen,

[14] “[1784ko urrian:] Se da comisión a los Amigos de Alaba para que gradúen y den a Aspirtate [*sic*] el socorro que les parezca combeniente, repartiéndolo en una o más veces con encargo de que continúe con la obra y presente lo trabajado de temporada en temporada” (ik. Knörr, 1981, 112. or.).

[15] Oin-ohar gisa ageri da Knörren transkripzioan. Idatzi edo gutun hori bera jasotzen du Mitxelenak (2011 [1965], 499-500. or.), baina transkripzioan badira zenbait aldaketa, eta hor ez da zehazki ohar hori agertzen. Prestamero funtsaren katalogoan, berriz, ez da beste kopiaren baten berririk ematen (98. or.), beste zenbaitetan bezala.

[16] Idatziek ez dute datarik. Ikus 19. oin-oharra.

hain zuzen, eta zehazki bi hiztegi hauek eskuratu behar zirela adierazten zen:

1) Lehena, Larramendik hiztegian aipatu zuen —eta zehazki hala esaten zen— Etxeberri Sarakoaren hiztegia zen¹⁷ (Larramendik eskuizkribua bi egunetz erabili ahal izan zuela baitzioen: 1745, xxxvj. or.). Etxeberri non hil zen eta haren liburuekin nor gelditu zen jakinda, hiztegia lor zitekeela adierazten zen (ik. Knörr, 1981, 113. or.). Alderdi bat baino gehiago azpimarra daitezke hemen, baina argi dago Sarako Etxeberriren lanaren berri Larramendi-rengandik iristen zaiela; areago, idatzi horren egileak ez du Etxeberri Azkoitian hil zelako berririk ere, baina bai hiztegi baten egile zela.

2) Eskuratu beharreko bigarren obra Pouvreauren euskara-frantsesa hiztegia zen¹⁸, eta horren erreferentzia ez zen Larramendi izan, Montfaucon beneditarraren 1739ko *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum* lana baizik [2. liburukian, 975. or., cod. 3104] (ik. Knörr, 1981, 113. or.). Badakigu, halere, Pouvreauren asmoa hiztegi laukoitza idatzi eta argitaratzea zela. Humboldték XIX. mendearen hasierako bibliografia bilduman aipatzen du Pouvreauren hiztegia (Humboldt, 1934 [1817], 109. or.), baina da-

[17] “De una de éstas [dos obras] tubo noticia Larramendi, pero, aunque vivamente deseó, poco o nada pudo aprovecharse de ella para su Diccionario Trilingüe, como él mismo lo confiesa; de la otra ni noticia tubo. La primera es un Diccionario quadrilingüe manuscrito de bascuence, castellano, francés y latín, que compuso el Dr. Don Juan de Echavarría [sic], natural de Sara en Labort y médico que fue (acia los años de 1745 y anteriores) de la Villa de Azcoytia. [...] Buelvo a decir que Larramendi careció del auxilio de esta obra con arto sentimiento suyo, aunque tubo noticia de ella” (In Knörr, 1981, 113. or.).

[18] “[...] en la famosa Real Biblioteca de París, entre los códices de la Colbertina o de Colbert, existe un Diccionario de bascuence en francés, compuesto por Silvain Pouvreau [...]. Aún asegura inmediatamente Montfaucon que el códice siguiente, que es el de 3105, se halla la *misma* obra con las *observaciones* que Arnaldo Oihenart remitió al autor” (Montfaucon, 1739, *Bibliotheca bibliothecarum manuscriptorum*, 975 or., “Bibliotheca Colbertina”, cod. 3104. Ik. Knörr, 1981, 113. or.).

kusagunez, ordurako Adiskideek bazuten horren berri. Bi eskuizkribu zirela, eta Parisko Errege Liburutegian zeudela ere zehazten zen, eta Elkarateak aukera ikusten zuen Parisen zituen bi ikasleren bidez kopiak egiteko. Ez dakigu, ordea, kopia horiek egin ziren eta Aizpitartek erabili zituen.

Euskal liburuei dagokienez, zehazki Mendibururenak aipatzen ziren, Larramendiren hiztegiaren ondotik argitaratu zirenak, estilo oparo eta garbikoak direlako: “Entre estos libros bascongados se deberán tener los del Padre Mendiburu, que son de estilo copioso y muy puro y se escribieron después que Larramendi imprimió su diccionario” (ik. Knörr, 1981, 116. or.). Besteak beste, bada, *Jesusen Bihotzaren Debozioa*, haren lehen euskal liburua eskuratu nahi ote zuten? Hau da, Mendiburuk Loiolako egonaldian idatzi eta 1747an argitaratu zena? Izan ere, hor Larramendik hitzaurre gisa argitaratu zuen gutunean, *Euskararen Carta Magna* izendatu den horretan, hizkuntzaz eta bere erabile-raren garrantziaz luze ari baita, eta idazlanetarako behar beste maila izango duen hizkuntza garatzearen garrantziaz (ik. Salaberri, 2015, 153. or.).

Larramendiren hiztegia laguntza handi, oparo eta ezinbestekotzat hartzen zen prestatzen ari zen euskara-gaztelania hiztegia osatzeko, eta euskal liburuak, eskuizkribuak eta bereziki aipatu berri ditugun obra horiek eskuratzeko proposamena ez ezik, beste batzuk ere egin ziren lana azkarrago bukatzeko: Aizpitartek Larramendiren hiztegia alderantzikatzen jarraitzen zuen bitartean, beharrezkoa ikusten zen 1781eko egitasmoa argitaratu aurretik Aizpitartek aurkeztutako zerrendak haren arabera egokitzea; horretarako, lana bazkide batzuen artean banatzea edo Aizpitarteri pare bat idazkari edo laguntzaile jartzea proposatu zen. Hirugarren bidea edo proposamena ahozko hitzak biltzea zen, Euskal Herrian zehar galderak eginez. Hori guztia bideratzeko, bi batzorde osatzea proposatu zen eta batzordearen eginbeharrak zehaztu ziren; besteak beste, bigarren batzordea euskal liburuak husteaz arduratuko zen, baina Larra-

mendiren hiztegian ageri ez diren hitzak, eta horien artean goian aipatu ditugun Mendibururen liburuak hustu behar ziren (ik. Knörr, 1981, 114-116. or.).

1781ean argitaratutako egitasmoaz gain (“Instrucción para la formación de un diccionario...”), Terrerosen hiztegia ere esku-
ra izatea eskatzen zen, une horretan argitaratzen ari zena¹⁹:
“Esta misma Comisión [bigarrenak] tendrá a mano el diccionario de Terreros, que ahora se está imprimiendo, para las correspondencias latinas de las voces de artes y oficios” (ik. Knörr, 1981, 116. or. Idatzi horrek ez du datarik, baina hitz horien arabera, 1786koa izan liteke).

Badakigu Juan Antonio Moglek hiztegirako lan egin zuela, 1784ko udan berrehun bat hitz bidali baitzizkion²⁰. J. A. Mogel bazkide idazle izendatu zuten²¹ (Altzibar, 1986, 29-30 or., 52 oinoharra; Bijueska, 2010, 895-896. or.). Era berean, Aizpitartek Ignazio Moglekin, Ubillosekin eta beste batzuekin gutun-trukaketa izan zuen 1786ko idatzian jasotzen denez, eta “[...] y según le escribe el Señor Director desde San Sebastián en data reciente, le proporciona S.E. su corresponsal famoso en San Juan de Luz

[19] Lehen hiru liburukiak 1786tik 1788ra argitaratu ziren eta laugarrena 1793an. Beraz, Knörrrek jasotzen duen eta datatu gabe ageri den idatzi hau 1786koa izan liteke (ik. Knörr, 1981, 114-116. or.: “7. [Some proposals]”). Terreros jesuitak hiztegia amaitua zuen erbesteratua izan aurretik (1767), baina horrek eten zuen argitalpena.

[20] “Así bien, se ha puesto en correspondencia epistolar con varios bascongados inteligentes y celosos, de modo que por este medio y por la vía de un solo corresponsal, Don Antonio Moguel, de Marquina, ha adquirido en este verano pasadas de doscientas voces bascongadas; cuyo número (que es sobre los mil artículos expresados) tiene ya reducido a cédulas, según las reglas de la citada Instrucción” (Knörr, 1981, 111. or.).

[21] Ikus izendapen horretaz, lan honetako lehen atala (“Adiskideen Elkartearen euskal egitasmoak eta Letra Ederrak batzordea”). Bestalde, J. Antonioren aita eta anaia ere (Juan Ignazio Mogel) 1773an Adiskideen Elkartearen onartu zituzten, eta “bazkide irakasle” gisa izendatu. Biak Adiskideen Elkarteko medikuen artean aipatzen dira (*Extractos*, 1773, 77. or.; *Catálogo general de individuos...* 1985, 80. or.).

para el dialecto francés” (“Noticia del estado presente del Diccionario bascongado... 1786”. In Knörr, 1981, 118. or.).

Zailtasunak zailtasun, 1785eko Bergarako Batzarrerako 3483 hitz jaso eta antolatuta zituen Aizpitartek. Elkartek eskerrak emateaz gainera, artxibo orokorrean jasotzeko eta lana amaitzeko eskatu zion:

[...] el Socio Don Josef Maria de Aizpitarte dió cuenta de tener ordenadas en este año 3483 voces para la formacion del Diccionario Bascongado, de que está encargado. La Junta dió las gracias á este individuo por su utilísimo trabajo, y determinó se guarde en el archivo general esta coleccion, encargandole continúe con la obra hasta que se concluya enteramente (*Extractos*, 1785, 8-9. or.).

Nabarmendu behar da Aizpitarteri eginahal hori egitea eskatu zitzaion urte berean, 1785ean, hil zela Xabier Munibe Peñafloidako kondea²². Aizpitartek zerbitzatzen zuen Agirre bazkideak, Montehermosoko markesak hartu zuen Peñafloidaren lekua Elkartearen zuzendari gisa²³, eta egoitza orduan Gas-teiza aldatu zen. Hurrengo urteetan, Munibe hil-eta, Bergarako Mintegiak eta Elkartek makalaldia izan zuten, baina ikusten dugu hiztegiaren egitasmoarekin jarraitu nahi zela:

[1786an:] Al Socio D. Martin de Erro²⁴ se dio comision para que reconozca el trabajo hecho hasta ahora para la formación del

[22] Ikus “Elogio de Don Xavier Maria de Munive Idiaquez, Conde de Peñaflo-rida” (*Extractos*, 1785, 33-66. or.).

[23] “Se pusieron las tres cedulas de las tres Provincias en tres bolas de plata [...] y habiendo extrahido entre otras, una que estaba escrita con el nombre del Amigo el Excelentísimo Marques de Montehermoso, quedó electo por Director perpetuo de esta Sociedad Bascongada, con universal satisfac- ción de todos los Amigos” (*Extractos*, 1785, 6. or.).

[24] Martin Erro, pedagogo eta idazlea, latin irakasle izan zen Andoainen 1769an eta handik lau urtera ere han jarraitzen zuen: “Don Martin de Herro, Profesor igualmente [de latinidad] de la villa de Andoain” (*Extractos*, 1773, 98. or.). D. Ignacio Xavier de Balzolarekin batera, *Rudimentos de latinidad* aurkeztu zuen “precedidos de un discurso dirigido á reivindicar

Diccionario Bascongado, que se continuara con la mayor actividad hasta su conclusion (*Extractos*, 1786, 8. or.).

Aizpitartek 1786an, hain zuzen, beste hitz zerrenda bat bidali zuen:

desde aquellas Juntas [1785etik] hasta las presentes [1786ra] tiene igualmente dispuestas a la disposición del mismo ilustre Cuerpo, en 12 colecciones, hasta 3600 cédulas, por manera que ambas sumas [1785eko 3483 gehituta] ascienden, en 21 colecciones, al número de 7083 cédulas (“Noticia del estado presente del Diccionario bascongado... 1786”. In Knörr, 1981, 117. or.).

Hitz kopuru bera ematen da, 3600, “Resumen de las cédulas entregadas a la R.S.B. para esta obra desde las últimas Juntas Generales hasta las de este presente año de 86” idatzian (in Knörr, 1981, 124-125. or.), eta 1785eko abuztutik 1786ko uztaile-ra arte aurkeztutakoak dira, zehazki 1785eko abuztuaren 2ko batzarretik (orduan 3483 hitz aurkeztu baitzituen Aizpitartek) 1786ko uztailearen 30ean egin zen batzarrerara; alabaina, “Resumen de las cédulas... año de 86” idatzi horretan 3600 hitz horiek alfabetoko hogeita bi letra eta hitz kopurutan banatuta ematen direnean, orotara 3900 dira, eta ez 3600, Knörrek ere nabarmen-

a la Nacion Española del poco decoro con que la tratan las Etranjeras en punto á literatura” (*Extractos*, 1773, 98. or.). 1774an Adiskideen Elkarteko bazkide literato edo idazle izendatu zuten, eta 1775ean Bergarara joan zela dirudi, Adiskideen Elkarteari honako egitasmoa aurkeztu baitzion: “El socio profesor Don Martin de Erro ha presentado el plan de un curso de Buenas Letras, segun el qual se ofrece á enseñar la retórica, poesía, dialéctica, geografía y elementos de historia” (*Extractos*, 1775, 108. or.). Era berean, “ha propuesto un plan de una casa de pension. El objeto de esta idea es el proporcionar á los Alumnos de la Real Sociedad Bascongada, y a los demas jóvenes, cuyos padres ó tíos de quienes dependan sean socios subscribientes, un recurso interino hasta el establecimiento del seminario proyectado” (*Extractos*, 1775, 109. or.). 1776an Iruñera joan zen Erretorika eta Poesia erakustera. 1785ean Bergarara itzuli zen eta 1793 arte behintzat Bergarako Mintegian aritu zen: “maestro de Humanidad del Real Seminario de Vergara, P. 1785-1793” (*Catálogo general de individuos...* 1985 [1765-1793], 50. or.; *Catálogo del Fondo de la RSBAP*, 1997, 149-150, 208. or.).

du zuen bezala (1981, 125. or.). Beraz, horren arabera, kopuru horri 1785eko abuztura arte aurkeztutako 3483 hitz gehituta, guztira 7383 hitz dira, eta ez 7083 (goiko aipuan ageri dena).

Plangintza bat baino gehiago egin zela dirudi, eta oraingoz biltzen diren azken datuak azaldu ditugun 1786koak dira: Baina nork jakin? Oihenarten olerki berriak Gidor Bilbao irakasleak aurkitu berri dituen honetan²⁵, zer ez ote dugun agian aurkituko horrelako zabalkundea izan duen Adiskideen Elkarte honetako liburutegi edo artxibo banatuetan!

Orain arte egin diren ikerketek eta Adiskideen Elkarteko dokumentuek azaltzen dutenez, bukatu gabe gelditu zen hiztegia, halako egitasmo zabala gauzatzeko orduan, Aizpitartek bakarrik, aditu edo bazkideen laguntza handirik gabe egin ahal izan zuen lanaren emaitza dugu, euskarazko hitzen alboan gaztelaniazko ordainak bakarrik dituena, eta ez alfabetoaren ordenan ere antolatua. Bestalde, egitasmoan esaten zenaren aurka, hiztegia berekin gorde zuen, dirudienez Elkarteko artxi-boa utzi gabe; izan ere, XIX. mende amaieratik Loiolako artxi-boa izan da haren babesleku.

Patxi Altuna jesuitak eta euskaltzainak Loiolan eskura zuen hiztegia, eta eskuizkribua aztertu ondoren, “eguzki argia baino argiago” dagoela zioen Aizpitartek atzekoz aurrera ipini zuen erdal-euskal hiztegia Larramendirena dela (Altuna, 2002 [1985], 333. or.).

Noraino heldu zen Larramendiren hiztegia alderantzika-tzen? Altunaren ikerketaren arabera, Aizpitarte Larramendiren hiztegiaren MA-z hasten diren erdal hitzen azkeneraino heldu zen, bigarren liburukiaren 78. orrialderaino. Aizpitartek, ordea, eranskinean aitortzen du bigarren liburukirik ez zuela esku artean: Larramendiren hiztegiaren bigarren liburukia I-Z arteko

[25] “Oihenart gehiago ezagutu dugu aurkikuntzari esker”, 2023ko apirilak 29, *Berria*, <https://www.berria.eus/etiketak/arnaut-oihenart/>

hitzak biltzen ditu, eta, beraz, noizbait eskuratu zuen (Altuna, 2002 [1985], 334. or.). Altunaren azterketa horretatik bildutako datuak ez datoz bat, ordea, 1786an Adiskideen Elkarteko Batzarraren aurkeztutako “Noticia del estado presente del Diccionario bascongado” idatzian agertzen direnekin; izan ere, idatzi horren arabera, Larramendiren hiztegian PE-z hasten diren erdal hitzetaraino heldu zen Aizpitarte:

Con la obra escrita antes y después de la Instrucción [1781] en la forma que va referida²⁶, ha invertido el citado Diccionario de Larramendi hasta la combinación castellana *pe*, faltando lo demás hasta su conclusión (1786. In Knörr, 1981, 118. or.).

Aita Arana jesuitak Loiolako jatorrizkoan 1785 urtea ipini zuen hiztegiaren azalean, eta aurrena “con cerca de cuatro mil voces” jarri bazuen ere, hori zuzendu eta gainean 40 idatzi zuen, 40.000 hitzez osatua zegoela alegia²⁷: “[...] según las dejó coleccionadas el año de 1785 su autor D. Josef María de Aizpitarte [...]”. Es el original del autor, que consta de 1632 páginas [...]” (in Altuna, 2002 [1985], 331. or.). Jaso diren eta azaldu ditugun dokumentuen arabera, badirudi Aizpitarte 1786an ere hiztegian lanean ari zela²⁸, nahiz eta Aranak 1785 jarri zuen hiztegian.

[26] Ikus 11. oin-oharra.

[27] Aranak *Complementos a la obra de averiguaciones...* (1895) lanean ere antzeko nahasketa egin zuen, Aizpitartek 1785ean 34.000 mila hitz aurkeztu zituela baitzioen, 3483 ordeztu, 1785eko *Extracto* setan ageri den moduan, nahiz eta hori hala adierazten dela zioen: “La primera noticia del *Diccionario basco-castellano*, formado por el ilustrado alabés don Josef María de Aizpitarte, se halla en las actas de una de las Juntas de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País, en 1785, en cuya página 10 [*sic*] se lee: En el mismo día por la tarde el socio Don Josep Maria de Aizpitarte dió cuenta de tener ordenadas en este año más de 34.000 [*sic*] voces [...]” (ik. Garate & Ruiz de Arbulo, 1971, 261-263. or.).

[28] Ortiz de Urbinak ere honela dio: “Aizpitarte presentó a las celebradas en 1774 un memorial con una colección de términos en euskera y su traducción al castellano [...]. Una década más tarde, para las juntas generales de Vergara de 1786, Aizpitarte había reunido más de 7.083 cédulas con voces vascas, que quedaron recogidas en el archivo de la Sociedad” (2019, 260. or.).

Hitzen kopuruan, bestalde, alde nabarmena da, eta badira beste zenbait desadostasun ere oraindik argitu gabe.

Lehen eskutik izan zuten hiztegiaren berri XVIII. mendearen amaieran Jovellanos²⁹ eta Humboldt³⁰ (Areta, 1976, 53, 291-292. or.; Echenique, 2004, 511. or.; Garate & Ruiz de Arbulo, 1971, 263-264. or.; Humboldt, 1932, 65. or.; Humboldt, 1934, 110. or.; Hurch, 2003, 80, 82, 84, 86. or.; Jovellanos, 1915, 35. or.). Humboldtten lehen aipamena 1799koa da, eta, Aizpitarteren izenik aipatu gabe, Montehermosoko markesaren liburuzainak Larramendiren hiztegiari eransketa ugari egin zizkiola zioen. XIX. mendearen hasierako bibliografia bilduman ere zerrendatzen du, Pouvreauren eskuizkribuekin batera, baina *ar* letrez hasten diren hitzen zerrenda bakarrik aipatzen du, Euskal Herrira egingdako bidaiaren batean eskuratua. Abantaila bakarra ikusten dio Humboldt³⁰: hitz bakoitzaren eratorri eta elkartu guztiak ikusteko aukera eta, horrela, euskal hitzen eraketaren ikuspegi ho-

[29] “[1791ko abuztua] Salimos por la mañana a la casa de Montehermoso. [...] Despedida [...] del *mayordomo de Montehermoso*, D. José María Espitarte (*sic*) [Aizpitar]te, y de D. Felipe Uriondo, cura y beneficiado de San Vicente, mozo hábil, *quien me ofreció un diccionario vascongado*, que será para mí del mayor aprecio” (Jovellanos, 1915, 34-35. or.). [Letra etzana gurea].

[30] “[1799ko urria:] La casa del marqués de Montehermoso. [...] Su biblioteca parece muy bonita. Tiene un bibliotecario que dice haber hecho muchas adiciones al Diccionario vasco de Larramendi” (Humboldt, 1932 [1799], 65. or.). XIX. mendearen hasierako euskal eskuizkribuei buruzko bibliografian honela jasotzen du: “*Catálogo de voces Bascongadas con las correspondencias Castellanas, dispuesto por D. T. M. de Aizpitar*te por encargo del Sr. Conde de Peñaflores, Director de la *R(eal) Sociedad Bascongada* (en el Dialecto Guipuzcoano) Es el ensayo de un Diccionario que la Sociedad Bascongada quería publicar. Contiene por orden alfabético todas las palabras vascas que comienzan por *ar* y ofrece la sola ventaja de indicar todas las palabras derivadas y compuestas de cada voz y la de suministrar por este medio una ojeada mejor de la formación de las palabras vascas. Hay en esta obra solo algunas más voces primitivas que en Larramendi [...]. Yo he logrado adquirir estas dos últimas obras en mi viaje á Vasconia” (Humboldt, 1934 [1817], 110. or.).

bea eskaintzea. Hitz zerrenda hori Aizpitartek 1782an Muniberi bidali zionaren kopia ote zen? 1786ko Batzarretan aurkeztu zen idatziaren arabera, zerrenda edo bilduma hori 1786an Aizpitartek berak baitzuen, goian adierazi dugun gisan.

Aizkibel azkoitiar hiztegegileak ere aipatzen du bere hiztegiaren sarreran ([1883], hitzaurrean, iv. or.), baina Mitxelena ere dioen bezala, Aizkibelek Humboldtten hitzak errepikatzen ditu, eta, beraz, ez zuen eskuizkribua ikusi (Mitxelena, 2011 [1965], 502-503. or.; Garate & Ruiz de Arbulo, 1971, 264-265. or.). Azkuek bere hiztegiaren hitzaurrean Loiolan zen eskuizkribua esku artean izan zuela adierazten du, baina “no pude sacar provecho, pues ya se había hecho cargo de él Aizkibel” (xiv. or.). Nolanahi ere, Aizkibelek eta Aizpitartek iturri beretik edan zuten, Larramendiren hiztegitik (Gómez & Lakarra, 1992, 282. or.).

Zehazki ez dakigu zein arrazoiengatik ez zen hiztegia amaitu, edo jasotzen diren azken datuen arabera, 1786tik aurrera Aizpitartek lanean jarraitu bazuen ere, artean ez baitzituen berrogei urte, eta gutxienez hamabi urte zeramatzan hiztegian lanean. Nolanahi ere, ordutik, eta ia mende bat ahaztuta egon ondoren, 1881etik Loiolako artxiboan dago, orduan aita Arana jesuitak Urduñatik hara eramanda. Antza denez, hiztegia Aizpitarteren sendiak zuen jasota, eta haiek bidali zioten Urduñara (Altuna, 2002 [1985], 331-332. or.). Beste mende eta erdi ondoren, garaia dugu tamaina horretako egitasmoa sustatu zen toki honetara, Adiskideen babesera, ekartzen ahalegintzeko.

III. Adiskideen Elkartearen XX. mendeko egitasmoa: Egan literatura aldizkaria (1948-)

XIX. mendeko gatazka politikoak zirela-eta, ia desagertu egin zen Adiskideen Elkartea. Labur esateko, XX. mendeko 40ko hamarkadan, 1943an, suspertu zen berriro, euskalduntasunarekiko susmo txarrak nagusi ziren giroan eta hainbat oztopo

gainditu ostean, eta San Joan bezperan hartu zen Elkarteko jarduna berrezartzeko lehen neurria (Martínez, 2014, 20. or.).

1944an Elkarteak CSICeko Gipuzkoako Ordezkeri Ofiziala izendatu zuten, eta urte berean egin zen lehen ekitaldi akademi-koa, Julio Urkixo euskaltzaina Adiskideen Elkarteko presidente zela (Martínez, 2014, 22-23. or.; Ugarte, 2019, 3. or.). Susperraldi horrekin batera, eta gerraoste gordinean sortu zen Donostian 1948an *Egan* literatura aldizkaria, elebiduna, eta gazte-jendeari begira jaio zen, gazteriaren kezka literarioak biltzeko. Hiru urte lehenago sortu zen Adiskideen Elkarteko *Boletinaren* gehigarri gisa agertu zen (Etxeberría, 2018, 9-10. or.; Martínez, 2014, 26-27. or.; Segurola, 2018, 21-22. or.; Ugarte, 2019, 30-32. or.). Euskal-erriaren Adiskideen Elkartearen eskutik jaio ziren, bada, hamarkada latzenezan Hegoaldean sortu ziren goi-mailako bi aldizkariak, *Boletina* —kultur aldizkaria— eta *Egan* —literatura aldizkaria—, eta ordutik modu jarraian argitaratu dira.

Egan sortu zen garaia, garai beltza zen euskal mundua-
rentzat. Urte hartan, 1948an, amaitu zuen Koldo Mitxelena-
bigarren kartzelaldia, eta handik hiru urtera, 1951n, *Eganen*
argitaratua zuen euskaraz lehen lana, “Euskal literaturaren
etorkizuna” gogoeta-lan jakingarria (Mitxelena, 2011 [1951]).
Euskal literatura ez ezik, euskal kultura eta euskal gizartearen
etorkizuna ere hizpide hartzen ditu, bederatzi urte geroago
Eganeko “Asaba zaharren baratza” lanean dioen bezala: “Eta
euskal literaturari begiratu nahi nioke, batez ere gaurko, gure
arteko gogo-giroaren ezaugarri eta salatari den aldetik” (Mitxe-
lena, 2011 [1960a], 97. or.). *Egan* aldizkaria izan zen, hain zuzen,
sortzetik beretik, XX. mendearen erditik aurrerako *gogo-gi-
roa* plazaratzeko bidea (Perez Gaztelu, 2015-2016). Urkixo Min-
tegiko hiru kideek eta euskaltzainek, Koldo Mitxelena, Antonio
Arruek eta Aingeru Irigaraik 1953an zuzendaritza hartu zuten-
etik, euskaraz mintzatzen zen kulturak bitarteko aukerakoa izan
zuen *Egan* orduko gizon-emakume hiritar haiengana iristeko.
Egan izan zen 40ko hamarkadan elebidun sortu eta elebakarta-

sunera aldatu zen euskal aldizkari bakarra: “gure historian inoiz gerta ez dena gertatu zen, zazpi [sic] urteren buruan euskara hutsezko aldizkari bihurtzea” (San Martin, 1984, 5. or.).

Kultur esparrua euskararena ere bazela erakutsi zuten, eta ordura arte euskaraz landu gabeko gaiak argitaratu ziren. *Egan*-era egile gazteak hurbildu ziren, gai berriak erakarrita. Horrenbestez, aitzindari aitortzen du bere burua Mitxelenak *Denbora bateko zinema paperak* bildumako aitzinsolasean (Perez Gaztelu, 2015-2016): “*Egan* izan da, nik dakidanez, gure artean eta euskaraz lehenbiziko aldiz zinema-gaiak jarraikiro astindu dituen aldizkaria” (Mitxelena, 2011 [1954-1961], 395. or.).

Orduan eta 60ko hamarkadan *Eganek* biderkatu egiten ditu bere orrialdeak, eta Mitxelenaren kritika-lanek ahalbidetuko dute gorakada hori. 50eko hamarkadan Zaitetik ere euskara kultur hizkuntza bilakatzeko erbestean abiatu zuen *Euzko-Gogoa* aldizkaria orduan dator Guatemalatik Iparraldera (1956an); *Euskera* aldizkariak ere gerraondoko lehenengo ale trinkoa kale-ratzen du, eta *Eganek*, esan bezala, gorakada nabarmena egiten du (Intxausti, 2014 [1981], 315-316. or.).

60ko hamarkada horretan honelako gonbita edo deia egin zuen Mitxelenak: “Badakigu behinik behin literaturak —eta edozein kultura-lanek orobat— ez diola hizkuntza biziari, xuxper-tuko ez badu ere, mesede besterik egingo. Probetxuzko denez gero, beraz, ez dago egiteko hori besterentzat uzterik, bestek ez baitu landuko gerok lantzen ez dugunik” (Mitxelena, 2011 [1960a], 111. or.).

Koldo Mitxelena 1953tik zendu zen arte, 1987 arte, izan zen *Egan* aldizkariaren zuzendaria; 1983tik Juan San Martin euskaltzaina ere lankide izan zuen. 1988an aldizkariak urtebeteko etenaldia izan zuen. Orduan hasten da aldi berri bat, laburragoa, 1989tik 1992 arte. Lehen urtean Juan San Martinek eta Iñaki Zumaldek gidatu zuten aldizkaria eta San Martinek utzi ondoren, Zumaldek bakarrik. Orduetik, 1992tik 2017 arte Gillermo

Etxeberriak eta Luis Mari Mujika zenak eraman zuten aldizkariaren zuzendaritza, eta hogeita bost urte luze horietan berrikuntza nabariak egin zituzten (Etxeberria, 2018, 11-16).

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteari oro har zor zaio euskal hiztegiaren egitasmo hartatik ia berrehun urtera sortu zuen *Egan* egitasmo honen iraupena, eta honek euskararekin duen konpromisoa, baina era berean aitortu behar dut aldizkariaren ardura eraman duten gure aitzindarien zordun garela, haien lan isilak eta berebiziko ahaleginak ahalbidetu baitute, haize-erauntsi orori aurre eginez, *Eganen* izaerari eustea eta guganaino ekartzea.

Aurten 75 urte betetzen ditu, eta aukera paregabea dugu gaurko eguna hori ere gogoratzeko eta ospatzeko. Hori dela-eta Juan Luis Zabala idazleak eta aldizkariko kideak hitz egingo digu ongi baino hobeto ezagutzen eta lantzen duen literatura sorkuntzaz.

Duela bost urte, aldizkariaren 70. urteurrena betetzearekin batera, sei laguneko batzorde berria sortu eta garai berri bati hasiera eman genion. Horren erakusgarritzat, 1993tik 2017 arteko argitalpenen aurkibideak aurkeztu genituen (2018, *Egan*, 1/2). Orduan adierazi genuen, ohorea ez ezik, ardura eta erantzukizun handia ere bazela euskarak esparru urria zuenean, 1948ko lehortea hartan sortu, hazi eta gaur arte modu jarraian heldu denari eustea, gaurkotzea, garai berriotara egokitzea, kalitatea eskaintzea eta funtsezko baldintzak ezartzea aldizkari zientifikoa edo goi-mailakoa izan zedin.

Asmo berri horiekin abiatu ginen *Eganeko* kideok, eta ahalegin berezia egin dugu helburu horiek lortze aldera. Edukiaren arloan, ikerketa-artikuluetan binakako ebaluazio sistema (itsu bikoitza) ezarri dugu; euskararen kalitatea zaintzen dugu eta testuak orrazten ditugu; aldizkariaren estiloari dagokionez, jatorrizko idazlanak aurkezteko irizpideak sortu ditugu eta argitalpenak bateratu egin ditugu. 2018tik aurrera argitaratutako

aleak dira horren guztiaren erakusgarri³¹. Bide honetan guztian, argitalpenaz arduratzen den Imanol Alkorta inprimatzailearen babes eta laguntza eskergaitza izan dugu.

Aurrerapen edo hobekuntza horiez gainera, Interneterako sarbidea ere egin dugu, web-orria eraiki eta ojs plataforma osatu dugu, Josu Aranberri Adiskidearen laguntza paregabeaz. Hor bertan irakurleak eskura ditu aldizkaria sortu zenetik gaur arteko argitalpen guztiak (<https://www.rsbap.org/ojs/index.php/egan/index>).

Bestetik, joan den urtean lortu genuen aldizkaria Latindex sisteman onartzea, hau da, aldizkari-akademikoetarako katalogoan indexatzea, hango ia irizpide guztiak beteta; hortaz, aldizkari zientifikoen artean kokatzen da gaur egun *Egan* literatura aldizkaria, literaturaz diharduen goi-mailako euskal aldizkari bakarra. Beste zenbait datu-base eta katalogotan ere sarbidea du *Eganek*, baina alde horretatik bultzada berria eman nahi diogu, zabalkunde handiagoa izan dezan.

Bost urte hauetan egindako urratsek eman dute bere emaitza, eta orain arte landutako bide akademikoari eutsi nahi diogu, Adiskideen babesean eta taldeko kideen lan eskergarekin, zuek gabe ez bainuen, ez baitzuen *Eganek* hegaldi berri hau egingo, eta aurrera begira ere Adiskideen talde izaerari helduz, ondoan nahi zaituztet lanean jarrai dezagun jakite-hegoak zabaltzen, ebakiz gero ez baitu hegan egingo, eta guk Letra Ederrak-literatura maite dugu.

Mila esker *Egan*-kideok!

[31] Azkena, J. Egiategi idazle zuberotarraren *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* eskuizkribu galduaren edizio kritikoa, aurrean dudan Manu Padilla-Moyano ikertzailearen eta Euskal Filologian doktorearen eskutik paratua.

Eskerrik asko San Joan egun honetan, sarrera hitz hauek eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko Azkoitiko egoitza hau musikaz giotzen eta emozioz betetzen laguntzaile izan ditudan lagunei: Josu Okiñena Elkarteko Adiskide eta piano-jotzaileari, eta ahotsez laguntzaile izan duen Maider Ronqueteri; esker bereziak Roman Manterola, Iñaki Mujika eta Jexux Pagola Usurbilgo lagun taldeko txistulariei. Esker mila Adiskide eta entzule denoi!

IV. Erreferentzia bibliografikoak

- Aizkibel, J. F. [1883, 2. ed.]. *Diccionario basco-espanol titulado euskeratik erderara biurtzeco itztegia*. Tolosa.
- Aizpitarte: ikus Humboldt (1934), Knörr, Mitxelena (2011 [1965]).
- Akesolo, L. (1989 [1954]). «Euskal Herriaren adizkideak» eta euskal iztegia. In J. Urkitza (arg.), *Idazlan guztiak* (43-46. or.). Zornotza (Larrea): Ediciones El Carmen (Karmel), Karmel sorta 1.
- Altuna, P. (1967). Larramendi'ren iztegi berria. *Euskera*, 12, 139-300.
- Altuna, P. (2002 [1985]). Aizpitarteren hiztegi argitaragabea Loiolan. In E. Perez Gaztelu E. & E. Zulaika Ijurko (arg.), *Haizeak ez eramango!* (315-335. or.). Donostia: Deustuko Unibertsitatea. [Jat.: 1985. In J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae* (1097-1110. or.). Gasteiz: EHU-UPV].
- Altzibar, X. (1985). Euskara Adiskideen Batzarrean. In J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae* (1119-1136. or.). Gasteiz: EHU-UPV.
- Altzibar, X. (1986). Euskaldunen nazio eta hizkuntza (1770-1830). *Euskera*, 31, 17-45. [Xabier Maria Munibe, Peñaforida Kondearen heriotzaren II. mendeurrena dela-eta, Donostian, 1985.12.20an ageriko batzarrean irakurritako txostena].
- Arejita, A. (1999). Peñafloidaren literatura eta hizkera ekarriaz. *Euskera*, 44, 107-128.
- Areta Armentia, L. M. (1976). *Obra literaria de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*. Gasteiz.
- Azkue, R. M. (1948 [1905-1906]). *Diccionario vasco-espanol-francés*. Bilbo: Euskaltzaindia.

- Barriola, I. (1986). Peñafloredaren zenbait asmo. *Euskera*, 31, 13-15. [Xabier Maria Munibe, Peñafloreda kondearen heriotzaren II. mendeurrena dela-eta, Donostian, 1985-XII-20an ageriko batzarrean irakurritako txostena].
- Bijueska, K. J. (2010). Praktika literarioaren esparru sozialak eta XVIII. mendeko euskal literatura penintsularra: *Naissance de l'écrivain?*. *Euskera*, 55-2, 877-914.
- Catálogo del Fondo Prestamero* (1996, arg. Archivo del Territorio Histórico de Álava; María Camino Urdiain Martínez). Vitoria-Gasteiz: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País; Diputación Foral de Álava.
- Catálogo del Fondo de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País* (1997, arg. Archivo del Territorio Histórico de Álava; María Camino Urdiain Martínez). Vitoria-Gasteiz: Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País; Diputación Foral de Álava
- Catálogo general de individuos de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País (1765 a 1793)* (arg. Julián Martínez Ruiz). / *Índice de personas, materias y lugares de los Extractos (1771-1793)* (arg. María Camino Urdiain). / *Bibliografía sobre la RSB de los Amigos del País* (arg. J. Ignacio Tellechea Idígoras). (1985). Donostia.
- Chaparro Sainz, A. (2012). La génesis social de una familia ilustrada vasca en el siglo XVIII. *Cuadernos de Historia Moderna*, 37, 177-198.
- Echenique, M.ª T. (2004). Más sobre Guillermo de Humboldt y la Filología Vasca. A propósito de la publicación de un libro sobre los Materiales vascos de su legado. *BAP*, 2, 507-513.
- Estatutos de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País, según el Acuerdo de sus Juntas de Vitoria. Por Abril de 1765*. San Sebastián: L.J. de Riesgo.
- Estatutos y Reglamento de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País. (1774-1765)*. 1985. [Edizio faksimilea]. Donostia.
- Etxeberria, G. (2018). Egan 1992-2017. 25 urteko ibilbidea. *Egan*, 1-2, 7-17.
- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la villa de Bilbao por setiembre de 1772*. Vitoria: Tomás de Robles.
- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la villa de Vergara por setiembre de 1773*. Vitoria: Tomás de Robles.

- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la ciudad de Vitoria por setiembre de 1774.* Vitoria: Tomás de Robles.
- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la villa de Bilbao por setiembre de 1775.* Vitoria: Tomás de Robles.
- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la villa de Bilbao por setiembre de 1781.* Vitoria: Tomás de Robles.
- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la villa de Vergara por julio de 1785.* Madrid.
- Extractos de las Juntas Generales celebradas por la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País en la ciudad de Vitoria por julio de 1786.* Vitoria.
- Garate, J. & Ruiz de Arbulo, F. (1971). El lexicógrafo José María de Aizpirtarte, vecino de Vitoria. *Boletín Sancho el Sabio*, XV, 255-267. [Zenbait datu J. Garateren lan honetan ere ikus daitezke: (1962). Nuevos datos acerca de Aizkibel. *Euskera*, 17, 75-120].
- García Folgado, M. J. (2008). La Sociedad Bascongada de los Amigos del País y la gramática española en el siglo XVIII. *Oihenart*, 23, 155-164.
- Gómez, R. & Lakarra, J. A. (arg.) (1992). *Euskalaritzaren Historiaz, I: XVI-XIX. mendeak*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia / EHU, ASJU Gehigarriak XV.
- Gunia, I. (2008). *De la poesía a la literatura. El cambio de los conceptos en la formación del campo literario español del siglo XVIII y principios del XIX*. Madrid: Iberoamericana.
- Humboldt, W. von (1932). Diario del viaje a España. Octubre de 1799 a abril de 1800. *RIEV*, 23, 46-66. [Itzul., Garate, J.].
- Humboldt, W. von (1934). Correcciones y adiciones a la 1ª sección del segundo volumen de la obra intitulada el *Mithridates* sobre la lengua cantábrica o vasca por Guillermo de Humboldt en Berlín año de 1817. *RIEV*, 25, 87-127. [Itzul., Garate, J.].
- Hurch, B. (2003). El programa de recopilación vascológica de Wilhelm von Humboldt. *RIEV*, 48-1, 73-90. [Jat. Wilhelm von Humboldt's Basquologic compilation program. Itzul., Zabaleta, P.].
- Intxausti, J. (2014 [1979-1980]). *Euzko-Gogoa eta Zaitegi*. In *Euskara eta Hizkuntzak Gizartean. I. Aitorpenak. Ekinbideak* (269-313. or.). Bilbo:

- Euskaltzaindia, Etxeberri Bilduma. [Jat. ed.: Zaitegi eta Euzko-Gogoa. *Jakin*, 12, 1979ko urri-abendua, 120-137; 1980ko urtarrila-martxoa, 96-119].
- Intxausti, J. (2014 [1981]). 1956: urte mugarri bat. In *Euskara eta Hizkuntzak Gizartean. I. Aitorpenak. Ekinbideak* (315-330. or.). Bilbo: Euskaltzaindia, Etxeberri Bilduma. [Jat. ed. (1981). *Jakin*, 21, 35-49].
- Intxausti, J. (2014 [1998]). Talde euskaltzaleen garapen historikoaz (XVI-XX. mendeak). In *Euskara eta Hizkuntzak Gizartean. I. Aitorpenak. Ekinbideak* (19-69. or.). Bilbo: Euskaltzaindia, Etxeberri Bilduma. [Jat. ed. (1998). In J. Intxausti (arg.), *Hizkuntzen aldeko mugimendu sozialak* (17-56. or.). Donostiako Udako XII. Ikastaroak (1993), [Bilbo]: UPV-EHU].
- Intxausti, J. (2014 [2007]). Euskararen ofizialtasuna. Aurrekari historikoak. In *Euskara eta Hizkuntzak Gizartean. I. Aitorpenak. Ekinbideak* (153-172. or.) Bilbo: Euskaltzaindia, Etxeberri Bilduma. [Jat. ed., “Euskararen Legea, 25 urte Euskal Autonomia Erkidegoan” izenburupean, Euskaltzaindiak Sabino Arana Fundazioarekin batera, 2007an antolatutako jardunaldian emandako hitzaldia: 2007-3, *Euskera*, 52, 1235-1249].
- Intxausti, J. (2009). Euskararen bikaintasuna eta duintasuna Loiolatik Euskal Herrian hedatuz. *Uztarria*.
<https://uztarria.eus/azpeitia/1255433763-euskararen-bikaintasuna-eta-duintasuna-loiolatik-euskal-herrian-hedatuz>
- Jovellanos, G. M. de (1915). *Diarios (memorias íntimas): 1790-1801* (Instituto de Jovellanos, arg.: *Obras de D. Gaspar Melchor de Jovellanos*. Gijón). Madrid: Imp. de los Sucesores de Hernando.
- Knörr, H. (1981). Some new documents concerning Aizpitarte’s dictionary. In *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak* (1980), (83-127. or.). Bilbo: Euskaltzaindia, Iker 1. [Dokumentu horiek Prestamero funtsaren katalogoan 97-99. orrialdeetan ageri dira].
- Larramendi, M. (1745). *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence, y latín* (2 libk.). San Sebastián: por Bartholomè Riesgo y Montero...
- Larrañaga Elorza, K. (1991). Euskal egitate bereizgarriaren ardura eta euskararena bereziki Bergarako Erret Mintegi abertzalearen hezkuntz egitarauan. *Tantak (Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntz Aldizkaria)*, 6, 65-85.

- Madariaga Orbea, J. (2014). La Real Sociedad Bascongada y el idioma escolar. In *Sociedad y Lengua Vasca en los siglos XVII y XVIII* (281-294. or.). Bilbo: Euskaltzaindia, Etxeberri Bilduma.
- Martínez Ruiz, J. (2014). Memorias de La Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País. *Boletín de la RSBAP*, 70-1/2, 5-43.
- Mitxelena, K. (2011 [1951]). Euskal literaturaren etorkizuna. In J. A. Lakarra & I. Arzalluz Ruiz (arg.), *Obras Completas XIV* (75-80. or.). Donostia / Gasteiz: ASJU / Gipuzkoako Foru Aldundia-Diputación Foral de Gipuzkoa / UPV-EHU. [Jat. ed. (1951). *Egan*, 3, 17-21].
- Mitxelena, K. (2011 [1954-1961]). Denbora bateko zinema paperak. In J. A. Lakarra & I. Arzalluz Ruiz (arg.), *Obras Completas XIV* (395-461. or.). Donostia / Gasteiz: ASJU / Gipuzkoako Foru Aldundia-Diputación Foral de Gipuzkoa / UPV-EHU. [Jat. ed. 1954-1961 bitartean *Egan* literatura aldizkarian argitaratuak. Guztiak liburu batean 1981ean, eta horren edizio berria egin du Inazio Mujika Iraolak: (2006). *Denbora bateko zinema paperak (1954-1961)*. Irun: Alberdania].
- Mitxelena, K. (2011 [1960a]). Asaba zaharren baratzea. In J. A. Lakarra & I. Arzalluz Ruiz (arg.), *Obras Completas XIV* (97-111. or.). Donostia / Gasteiz: ASJU / Gipuzkoako Foru Aldundia-Diputación Foral de Gipuzkoa / UPV-EHU. [Jat. ed. (1960). Asaba zaarren baratza. *Egan*, 3/4, 121-134].
- Mitxelena, K. (2011 [1960b]). *Historia de la literatura vasca*. In J. A. Lakarra & I. Arzalluz Ruiz (arg.), *Obras Completas XIII* (81-205. or.). Donostia / Gasteiz: ASJU / Gipuzkoako Foru Aldundia-Diputación Foral de Gipuzkoa / UPV-EHU. [Jat. ed. (1960). Madrid: Minotauro].
- Mitxelena, K. (2011 [1965]). El diccionario vasco proyectado por la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País y la obra de José María Aizpitarate. In J. A. Lakarra & I. Arzalluz Ruiz (arg.), *Obras Completas XI* (479-503. or.). Donostia / Gasteiz: ASJU / Gipuzkoako Foru Aldundia-Diputación Foral de Gipuzkoa / UPV-EHU. [Jat. ed. (1965). In *Colección de documentos inéditos para la Historia de Guipúzcoa* 6 (99-126. or.). Donostia: Diputación de Guipúzcoa].
- Ortiz de Urbina, C. (2019). Los amigos no de número de la Real Sociedad Bascongada en Álava (1760-1807). *BAP*, LXXV, 237-273.
- Oyharçabal, B. (2001). Statut et évolution des lettres basques durant les XVIIème et XVIIIème siècles. *Lapurdum*, 6, 219-287.
<https://journals.openedition.org/lapurdum/1211>

- Perez Gaztelu, E. (2015-2016). Koldo Mitxelena: XX. mendeko *gogogiroa* euskaraz. Edo euskal kultura zabaldu eta berritu beharra. *Eusko-news* 2015/12/02-2016/01/06, 703. <https://www.eusko-news.eu/0703zkb/gaia70301eu.html>
- Prestamero funtsaren katalogoa: ikus *Catálogo del Fondo Prestamero*.
- Recarte, M. T. (1990). *Ilustración vasca y renovación educativa: la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*. Salamanca / [Donostia]: Universidad Pontificia de Salamanca / Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País.
- Salaberri Muñoz, P. (2015). Euskal noblezia eta euskara (Eskortzoa *El Borracho Burladore*ren ikusmugatik). *Egan*, 1-2, 147-182.
- San Martín, J. (1984). *Egan* aldizkaria 30 urte euskal literaturagintzan. *Egan*, 5-6, 5-7.
- Segurola, K. (2018). *Egan* aldizkariaren garai berria. *Egan*, 1-2, 19-27.
- Segurola, K. (2018). [Aurkezpena:] *Egan* (1993-2017). Aurkibideak. *Egan*, 1-2, 31-34.
- Ugarte Muñoz, A. (2019). Luis Michelena (Koldo Mitxelena) y la creación del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo (1947-1956). *ASJU*, 1/2, 1-38.
- Urkixo, J. (1926; 1927). Los Amigos del País (según cartas y otros documentos inéditos del siglo XVIII). *RIEV*, 17, 1926, 565-605; 18, 1927, 122-149, 307-333, 570-578.

KORO SEGUROLA ADISKIDE NUMERARIOAREN
SARRERA IKASGAIARI ERANTZUNA

IÑAKI AZKUNE MENDIA

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko Adiskide Numerarioa

Jaun-andreak, egun on guztioi.

Gaur gure Adiskide Koro Seguroa Azkonobietak Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko sarrera-ikasgai bikaina egin du.

Interesgarria da Elkarrekin honek hainbat arlotan (literaturan, zientzian, teknikan eta abarretan) ekarpen garrantzitsuak egin dituela azpimarratzea.

Koro Seguroa Adiskideak hitz egin digu Elkarrekin XVIII. mendetik Euskal Letretan edo literaturan egin duen eta egiten ari den ekarpenaz.

Adiskideen Elkarrekinen beste ekarpen bat Bergarako Errege Mintegian Fausto eta Joan Jose Elhuyar anaiek egin zuten, wolframio elementu kimikoa isolatuz. Gero Joan Jose Elhuyar Kolonbiara joan zen, eta han esmeralda bila ibili zen meatzetan. Fausto anaia Mexikon ibili zen, eta Europara itzulita, meatze-ministro izan zen Madrilan. Bestalde, Louis Proust kimikari frantsesa

aipatzea ere interesgarria da; hark egin baitzuen Zestoako bainuetxeko ur termalen analisia.

Hala ere, orain eta hemen Euskalerrriaren Adiskideen Elkar-teak hainbat urtetan argitaratu duen *EGAN* literatura aldizkaria aipatzea dagokigu, Koro Seguro la baita aldizkari horren zuzendaria, aldizkaria sortu zenetik lehen emakume zuzendaria, hain zuzen.

EGAN 1948. urtean elebiduna jaio zen, baina handik bost urtera elebakartasunera aldatu zen, Jose Mari Iparragirrek zioena kontuan hartuta (baina nik nahiago det hutsik euskalduna), eta geroztik euskara hutsean argitaratzen da.

Koro Seguro la Euskal Filologia Deustuko Unibertsitatean egin ondoren, Euskaltzaindian hasi zuen bere ibilbide akademikoa, Luis Villasante euskaltzainburu zela, eta egun euskaltzain urgazlea da.

Euskaltzaindian egitasmo batean baino gehiagotan lan egin du, eta euskararen ia ikerlerro guztietan aritu da: *Hizkuntz Atlasean* hogeita hiru urtez aritu zen ahozko euskara biltzen eta lantzen, inkestagile, transkribatzaile eta datu-sartzaile bezala.

Joan den urtean, Euskadi Irratitik deitu zioten “emakumea” gaitzat harturik hizketalditxo bat egiteko, eta Korok, egokiera aprobetxatuz, inkesta garai horietan berak lekuko izan zituen emakume guztiak omendu zituen, haien ekarpena eta balioa nabarmenduz.

Euskaltzaindiaren Joanes Etxeberri egitasmoan ere aritu da, euskararen historia soziala lantzen. Hiztegiaren eremuan ere lan egin du, zehazki *Euskal Hiztegi Historiko-Etimologikoan*, Joseba Larra euskaltzainaren gidaritzapean.

Hiztegitik Gramatikara. Euskaltzaindiaren Gramatika Batordeak 2021ean *Euskararen Gramatika* argitaratu zuen bi libu-

rukitan, eta horien edizio-lana egin zuen Korok, baina baita gai-aurkibidea ere, eginkizun arduratsua.

Ikertzaile bezala, bere ikerketa-lanak egin ditu: besteak beste, hainbat paperen ur markak aztertu ditu, eskuizkribuak zein garaitakoak diren jakiteko; Filologia alorrean, lehen aldia zen metodologia objektibo hori aintzat hartu eta idatziak datatzeko erabiltzen zena. Era berean, bere doktore-tesirako gaiak ikertu ditu: XVIII. mendeko euskara, sermoiak, dotrinak eta abar. Ikerlan horiek zenbait aldizkaritan argitaratu ditu.

Euskaltzaindiko egitasmo horietatik edo ikertzaile ibilbidetik kanpo, hizlari, aholkulari, ikerketa-laguntzaile eta epaimahaikide lanetan ere aritu da. Hainbat hitzaldi eman ditu, batik bat bere tesi gaiaren inguruan eta eskuizkribuen paperaz eta ur markaz. Zenbait herritako hizkera aztertzeko aholkulari lanetan ere aritu da. Horrezaz gainera, zenbait ikerlanen lehiaketetan epaimahaikide ere izan da: besteak beste, 2014an Espainian antolatzen diren Literatur Sari Nazionalerako Euskaltzaindiak epaimahaikide gisa hautatu zuen Erakundea ordezkatzeko, eta Madrilgo Hezkuntza eta Kultura Ministeriotik izendapena jaso zuen.

2014an Adiskideen Elkarteko kide izendatu zuten, eta handik bi urtera Elkartearen Gipuzkoako Zuzendaritzako kidea. 2017an *EGAN* literatura aldizkariko zuzendari izendatu zuten. Erredakzio Kontseilua sortu zuen unibertsitateko irakasle eta idazleez osatua, eta taldean ekin zion erronka berriari. *EGAN*-en garai berria aldizkariaren 70. urteurrenarekin batera heldu zen, eta, hala, 2018an ospatu genuen urteurren hori Gipuzkoako Alundian.

Orditik hamaika ale argitaratu dituzte, eta ikerketa-artikuluak gain, sortze lanak ere biltzen dituzte. Lorpen handiak egin dituzte, berak adierazi duen bezala, eta *EGAN* goi-mailako aldizkaria da gaur egun. Aurten, 75 urte betetzen ditu: ospatu eta jarraitu orain arte bezalako lan bikaina egiten; San Joan egun

honetatik aurrera, gainera, merezimendu osoz izango zara gure artean.

Beraz, Koro Segurola Azkonobieta andrea, ONGI ETORRI Euskalerraren Adiskideen Elkartera.

Biba zu, eta zorionak!

EGAN aldizkariaren 75. urteurrena

**“Literatura sorkuntza
Egan aldizkarian”**

Hizlaria:
JUAN LUIS ZABALA ARTETXE

Idazlea eta itzultzailea
Egan aldizkariko batzordekidea

INTSAUSTI JAUREGIA - AZKOITIA
2023-06-24

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen literatura buletin gisa jaio zen, 1948an, duela 75 urte, *Egan* aldizkaria. Urtean lau zenbaki kaleratzen zituen hasieran, ele bitan: gaztelaniaz eta euskaraz. 36ko gerraren ondoren eta ondorioz erbesteratu gabeko Hego Euskal Herriko idazlerik garrantzitsuenen lanak argitaratu zituen garai hartan: Jose Migel Azaola, Jose Arteche, Gabriel Celaya, Mariano Ciriquiain... gaztelaniaz idatzi ohi zutenen artean; euskarazko egileen artean, berriz, Salvatore Mitxelena, Emeterio Arrese eta Federiko Krutwig zeuden, besteak beste.

Bost urteren buruan, 1953an, duela 70 urte, euskara hutsezko aldizkari bihurtu zen *Egan*, bakarra garai hartan, lehenengoa 36ko gerraren ostean, Euskal Herrian, baina ez hala munduan, 1950az geroztik Jokin Zaitetik eta Orixek *Euzko Gogoa* kaleratzen baitzuten erbestean, Guatemalan zehazki. Sei urte geroago sortu zen *Olerti*, Zornotzan; bederatzi urte geroago, *Igela*, Parisen.

Erredakzio eta zuzendaritza lanetan Antonio Arrue, Aingeru Irigarai eta Koldo Mitxelena aritu ziren *Egan*-en euskara hutsezko hasiera hartan. *Asmo berri* izenburuko editoriala kaleratu zuten hirurok 1954ko 2-4 zenbakietan, aldizkariarekiko zeuzkaten asmoak azaltzeko. Hizkuntza «bizian» arituz, halakotzat baitzuten euskara —hizkuntza bizitzat, alegia—, gaiak ere biziak izan zitezen nahi zuten, testu horretan ziotenez, eta «kalera begira» nahi zuten aldizkaria, «baserrira begira baiño geiago», «gure gisako ikasi edo erdi-ikasientzat». Lizardiren bidetik, beraz, hizkuntza larreakoa noranahiko bihurtzea zuten burubide. Oinarriak teiltatua baino lehenago eraikitzeak direla aitortuagatik ere, teiltaturik gabe etxe-barrena eta zimenduak bera ere

usteldu egiten direla ohartarazi zuten, egindako hautuaren kontra espero zituzten argudioei aurre egiteko.

Asmo horrekin lotuta, hainbat sail sortu zituzten arduradunek: *Naas Maas*, *Jan Edanak*, zinema kritikak... 1953tik 1987ra iraun zuen aldi horretan kaleratu ziren 55 zenbakietan Mitxelena beti egon zen zuzendaritzan, Arrue eta Irigarairekin hasieran, eta Juan San Martinen lankidetzarekin azkenekoetan, eta honako egile hauen lanak argitaratu zituen, besteak beste, *Egan*-ek: Koldo Mitxelena, Jon Mirande, Txomin Peillen, Txillardeggi, Gabriel Aresti, Manuel Lekuona, Antonio Maria Labaien, Nemesio Etxaniz, Piarres Larzabal, Jon Etxaide, Piarres Laffitte, Gurutz Ansola, Bitoriano Gandiaga, Eusebio Erkiaga, Federiko Krutwig, Augustin Zubikarai, Juan San Martin, Martin Ugalde, Luis Mari Mujika... Bereziki aipagarria da *Egan*-ek 1955etik aurrera Miranderi argitaratzeko atek zabaldu izana, orduko euskaltzaleen artean haren idazlanak argitaratzearen egokitasunaren aurka zegoen iritzia zabalduari aurre eginda. Koldo Mitxelenak babes handia eman zien Miranderen idazlanei.

Hainbat belaunalditako idazleen bilgune izan zen, beraz, aldizkaria. Frankismo betean idazten hasiak ziren batzuk, Franco hil ondorenean besteak. Belaunaldi berrien idazlanei esker, euskara ordura arte jorratu gabeko hainbat eremutara zabaldu zuen aldizkariak. Honako hau dio *Egan* aldizkariak Susa argitaletxearen Armiarma webguneko *Aldizkarien Gordailua* atarian duen sarrerek aldi horri eskainitako pasarte batek:

Hala literatur kritikan nola artikulugintzan, sail ederrak eman zituen. Sorkuntza lanek ere izan zuten garrantzirik. Luis Mitxelenak eta Gurutz Ansolak egindako zinema kritikez gain, aipagarriak dira Antonio Arruek egindako artikulua, gastronomiari buruzkoak, *Jan Edanak* sailean. Euskararen inguruko eztabaidek hartu zituzten agerkariko orrialdeak (euskara batuaren inguruko ika-mikek, bereziki). Antzerkiak ere izan zuen presentziarik, eta Labaien edota Lizardirenez gain, Zubikarai, Larzabal, Etxaide eta beste zenbaiten obrak topa daitezke.

Aro horretako azken hamar urteetan, gaur egun ere —urte askoan!— geure artean ditugun idazle batzuek ere argitaratu zuten *Egan*-en, artean aski gazte zirela: Jose Angel Irigaraik, Pello Zabaletak, Bernardo Atxagak, Anjel Lertxundik, Mikel Lasak, Daniel Landartek, Joanes Urkixok, Xipri Arbelbidek eta Felipe Juaristik, besteak beste. Are gazteago, 22 urte eskasekin, Inazio Mujika Iraolak, 1985ean.

Literatura sorkuntzako generoei erreparatuz gero, poesiak presentzia handia izan zuen garai horretan gainerako gutzien gainetik, baina antzerki lanak ere ez ziren gutxi izan, lehen urteetan bederen. Kanpoko literatura euskaratzeko bidean egingdako ekarpena ez zen makala izan: Rabindranath Tagore, Oscar Wilde, Prosper Mérimée, Giuseppe Ungaretti, Anton Txekhov, Federico García Lorca, Juan Ramón Jiménez, Gabriela Mistral, Edgar Allan Poe, Hermann Hesse, Bertolt Brecht, Salvador Espriu, Heinrich Böll eta Henrik Ibsen daude, beste askoren artean, *Egan*-en aro horretan euskaratuta agertu ziren idazleen artean. Gaur egungo euskal idazleen artean estimu handia duten idazleak, beraz.

Hasieran, urtean lau zenbaki kaleratzen baziren ere, maiztasuna aldatu egin zen ondorengo urteetan. Urte batzuetan hiru zenbaki kaleratzen ziren, beste batzuetan bi, urte askotan bakarra... Guztira, 1948tik 1987ra bitarte 74 zenbaki eman ziren argitara.

Mitxelenaren heriotzaren ondoren etenaldia etorri zen, harik eta Juan San Martinek eta Iñaki Zumaldek berriro ere abian jarri zuten arte, 1989an. 1992ra bitarte haiena izan zen aldizkariaren ardura, baina urte horretan Luis Mari Mujikak eta Gillermo Etxeberrriak hartu zieten erreleboa. Aldizkariaren azala eta kanpoko itxura aldatzeaz gain, Mujikak eta Etxeberrriak azterketa eta kritika literarioari emandako lekua handitu eta haren garrantzia indartu zuten, sormen literarioaren presentziari kalterik egin gabe. Sormen horretan genero guztiek dute lekua,

baina aipagarria da ipuingintzak aurreko aroan baino presentzia handiagoa hartu zuela, garaiko joeraren isla moduan.

Inurri lan handia egin zuten Mujikak eta Etxeberriak beren aldian, aldizkaria argitaratzeaz gain hainbat separata ere argitaratu baitzuten, liburu moduan, eta hitzaldi, mahai-inguru eta omenaldi ugari antolatu, kasu askotan erreferentziazko euskal idazleak omentzeko, batzuk aski ezagunak, beste batzuk ez hainbeste: Nemesio Etxaniz, Patxi Etxeberria, Oiartzungo Lekuonatar anaiak, Etienne Salaberry, Maria Dolores Agirre, Telesforo Monzon, Lauaxeta, Jean Etxepare, Leizarraga, Andoni Arozena, Joakin Arostegi...

Egin zen garaian behar baino ezkutuago geratu zen eta gaur egun behar baino ahaztuagoa dagoen lan eskerga egin zuten, finean, Mujikak eta Etxeberriak.

Luis Mari Mujika gaixotu eta hil egin zen, 2017an. Etxeberria bakarrik geratu zen zuzendaritzan, eta urtebete geroago ardura hori uztea erabaki zuen.

Aldizkari literarioen ordura arteko erreferentziasunaren gainbeherarekin bat egin zuen, neurri handi batean, Mujika eta Etxeberriaren aldiak.

Aldizkariak presentzia eta itzal handia izan zuten euskal literaturan 1970, 1980 eta 1990eko hamarkadetan: *Egan*-ez gain, *Olerti*, *Ustela*, *Oh! Euzkadi*, *Pott*, *Xaguxarra*, *Maiatz*, *Susa*, *Idatz & Mintz*, *Garziarena*, *Korrok*, *Porrot*, *Ttu-ttuá*, *Literatur Gazeta*, *Plazara*, *Txortan*, *Txistu y Tamboliñ*, *Pamiela*, *Mazantini*, *Kandela*, *Enseiucarrean*, *Zintzilik*, *Stultifera Navis*, *Ostiela!*, *Zantzoa* eta *Vladimir* kale-ratu ziren, besteak beste, denak, *Egan* eta *Olerti* izan ezik, hiru hamarkada horietan sortuak.

Baina XX. mendearen hasierarako itzal hori galtzen hasi ziren eta ordurako haietako asko desagertuta zeuden, eta geratzen ziren gehienek ere laster hartuko zuten bide bera. Pentsatzekoa da argialetxeen ugaritzeak eta sendotzeak eragina

izan zuela horretan, baita pixkanaka literatura plazaratzeko eta sozializatzeke beste bide batzuk nagusitu izanak ere.

2018az gerotik beste aldi edo aro batean dugu *Egan* aldizkaria, Koro Seguiolaren zuzendaritzapean eta Euskalerrriaren Adis-kideen Elkartearen babesa inoiz galdu gabe. Gaur egun Latindexen eta prestigio handiko beste zerrenda batzuetan onartutako aldizkari zientifikoa da, literatura gaitzat harturik argitaratzen den euskarazko aldizkari zientifiko bakarra. Literaturari buruzko artikuluko zientifikoek gain, tartea uzten dio, zenbaki guztietan, sormenari ere: poemak, ipuinak, antzerkia, saiakera laburrak, askotariko itzulpenak...

Aldaketa eta eraldaketa garaian bizi gara, eta *Egan*-ek ere egokitu beharra zuen, bizirik iraungo bazuen. Koro Seguiolak horretarako bidea ikusi eta, norabide egokian lagunduko liokeen taldea osatuz, bide horri ekin zion 2018an, eta harrezkero emandako pausok sendotu egin dute hasierako asmoa.

Alde handia dago, jakina, gaur egungo *Egan*-en eta duela 70-75 urtekoaren artean. Orduko iluntasun frankistaren testuinguruan euskarazko aldizkari bat, bere xumean, eragin handiko pausoa zen, gutxienez itxaropena pizteko, eta pentsatzekoa da haren eragin positiboa berehala eta gertutik igarriko zutela aldizkariaren sortzaile eta bultzatzaileek, basamortu hartan arbola xume bat ere oasi oparora baitzen. Eta duela 70 urteko euskara hutsezko *Egan* hura ez zen nolana hiko arbola, hura sortu zuten eta hartan idatzi zuten egileen izenak argi erakusten duen moduan.

Lehen oasi txikiak baino ez ziren tokian baso sarri ugari dago gaur egun, eta horien artean bere itzala emateko gai eta duin izan nahi du *Egan*-ek, eta horretan saiatuko gara Koro Seguiolak zuzendutako taldeko kideak hurrengo urteetan ere, 2018az gerotik saiatu garen bezala.